

A Hét

16 oldal - ára 50 lej

XXV. évfolyam - 1994. január 14.

Főmunkatársak:

Egyed Péter
Hórváth Andor
Sütő András
Szász János
Toró Tibor

Fodor Sándor

Vigasztaló gondolat

Az elmúlt napok egyikén - jelesül január 7-én - ünnep volt Csikmadéfalván. Amint évről évre tették, ezúttal is megemlékeztek az immárom 230 éve történt Siculicidiumról, a Madéfalvi Veszedelemről. Egész Székelyföld képviseltette magát az ünnepségen.

Valójában miért is gyűltek-gyűlnek össze az emberek Madéfalván évről évre ezen a napon, január 7-én? Talán visszhangzó győzelmet, ragyogó fegyvertényt vagy olyan szellemi teljesítményt idéznek, amely egész népünkre - de legalábbis Székelyföld népére fényt, megbecsülést, elismerést hozott?

Nem.

Kétszázharminc évvel ezelőtt Madéfalván lemészároltak néhány száz székelyt, sokat megcsonkítottak, börtönbe vetettek - és még többen kényszerültek kivándorlásra, szülőföldjük elhagyására. Nem győzelmet, diadalmas évfordulót ünnepelnek Madéfalván minden január 7-én. A megemlékező kegyelet gyűjti össze a meggyilkoltak és megcsonkítottak kései utódait, a bebörtönzöttek szépunokáit, az elűzöttek leszármazott-rokonait.

És még valami. A történelmi eseményre való emlékezés. Mert kétségtelenül történelmi esemény volt a madéfalvi mészárlás, ha nem is az a fajta, amelyik diadalt hoz a zászlainkra. Inkább gyászt hozott. Gyászba borította nemcsak Madéfalvát vagy Csikot - de egész Székelyföldet. És - minden bizonnyal - a gyász könnyeit csalta ki a kalotaszegiek, az alföldiek és a dunántúllak szeméből is, amikor tudomásukra jutott a szörnyű vérengzés. Bizony, szomorú évforduló számunkra január 7-e. De vajon, ha így van, miért nem írjuk be egy megemlékező gyászistentisztelettel? Miért - az ünnepelés?

Az elmúlt években elhunyt Ottlik Géza gyönyörű gondolatával vigasztalódom. *Iskola a határon* című remekművében leírja, hogy 1926-ban, a kőszegi katonai reáliskola növendékait elviszik Mohácsra, hogy megünnepeljék a mohácsi csata - a Mohácsi Vész - 400. évfordulóját. És a kiskadét eltöpreng: Mit is ünnepelnek tulajdonképpen? Azt,

hogyan Magyarország megszűnt - a mohácsi csata következtében - európai nagyhatalom lenni? Hogy hosszú évszázadokra elveszítette függetlenségét? Mégis: jelentős történelmi esemény volt. Olyan esemény földrészünk történetében, amelyre emlékezni kell! Lenyelni - megfeledezni róla nem lehet. És ki ünnepelné meg? Hol van a ... győztes? Meg aztán - mondja Ottlik - a nagy vereségek osztatlanul a mieink maradnak. Azokat egyetlen szomszéd se próbálja elvitatni tőlünk.

Azt hiszem, így van ez a Madéfalvi Veszedelemmel is. Székelyföld, ezen túlmenően Erdély történetének jelentős állomása volt, olyan méretű, hogy történelmi eseménnyé emelkedett. Emlékezni kell rá - és ugyan ki emlékeznék meg? Hol a győztes? Hol vannak az egykori

Osztrák-Magyar Monarchia idegen tábornokai és főtisztjei, akik hidegvérrel lövették a védtelemekre? Hol vannak utódaik? Hol van a székelység jogait nyíráló Hatalom?

Eltűntek a történelem süllyesztőjében.

Az áldozatok, a bebörtönzöttek és elűzöttek rokonai, leszármazottai azonban megmaradtak szülőföldjükön. Maradtak, miközben más és más Hatalmasságok, jó étvágyú népek törtek rájuk, hogy legalábbis elűzzék őket szülőföldjükről. Ha Buccow generális seregét elfújta a történelem szele - talán elfújja azokat az erőket is, amelyek - ha tehetnék - rádupláznának a Siculicidiumra, a Madéfalvi Veszedelemre, elűznék szülőföldjéről Székelyföld népét vagy megpróbálnák rávenni, adja fel önmagát, felejtse el anyanyelvét, felejtse el azt, hogy valaha is a magyar nemzet része volt.

Ünnepeljük meg tehát kellő méltósággal a madéfalvi megaláztatás évfordulóját - és emlékezzünk meg minden nagy vereségünkről, gyászünnepeünkről. Újabb keletű és talán ezután következő gyászünnepeinkről is - hiszem - nekünk kell emlékeznünk. Mert Ottlik gyönyörű, vigasztaló gondolatát átvéve: Hol van, hol lesz a Győztes, aki majd megünnepelje?

Lapszámunkat magyarországi képzőművészek grafikáival illusztráljuk.

Benyó Ildiko, Penci

Talalkozás a metron

A tartalomból: ● Kétszáz évvel ezelőtt megalakult az a tudós társaság, amely harminckét évvel megelőzte a Magyar Tudományos Akadémiát - az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 200. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozaton *Benkó Samu* a nemzeti kultúra egyetemes értékeit méltatta. (A rendezvényről *Tófalvi Zoltán* számol be.) ● Európában ma a nemzetközi stabilitás egyik meghatározó tényezőjeként jelölik meg a kisebbségeket. Mit jelent ez Európa nyugati országában, és miként értelmezik ezt Keleten? - erre a fontos és aktuális kérdésre keresi a választ *Bodó Barna* tanulmánya. ● Kétség és remény közt a szórványmagyarság iskolái - *Barabás István* helyzetelemzése. ● „A tudományos képzés hagyományos módja nem elégséges a kutatói kreativitás kibontakoztatásához” - állapítja meg többek között *Hakk Miklós*, a tudományos alkotás dilemmáiról szólva. ● „Egyre kevesebben leszünk és egyre jobban meg kellene becsülnünk egymást” - írja *Lászlóffy Aladár* az Erasmus ernyője újabb darabjában. ● *Ellenutópia* a húszas évekből - *Borcsa János* jegyzetei *Molter Károly* *Metánia* RT című regényéről (második, befejező rész). ● Politikától fertőzötten - *Kacsir Mária* *Tocilescu* fővárosi *Antigoné*jéről. ● *Bogdán László* két verse. ● *Paul Drumaru* feloldalasa. ● *Halász Anna* Gellért Sándor tiszti rangjáról és a róla elnevezett nemzetközi szavalóversenyéről. ● A kelet-európai tudatváltozás már jóval Gorbacsov előtt megkezdődött - *Willy Brandt* visszaemlékezéseiből. ● *Claude-Jean Bertrand* francia médiaszakértő a sajtóinformáció természetéről (többek között például arról, hogy miért álesemény az elnöki sajtóértekezlet, a felvonulás, a tiltakozók felvonulása). ● *Szász János* *Naplójának* címe: Egy év, húsz év, száz év.

NÉPSZABADSÁG Több lapszám ismerteti híregyüttműködések és világlapok 1994. évi előrejelzéseit. A londoni *The Economist* prosperálást kizárólag a fejlődő világ, Ázsia, Latin-Amerika és Közép-Európa 3,5 milliárd lakója számára tart valószínűnek, itt lesz érezhető a gazdasági növekedés. A fejlett világ 880 millió lakossága ismét stagnálásnak néz elébe. Egybehangzó vélemények az év kiemelkedő eseményének jósolják július 17-ét, a labdarúgó világbajnokság kaliforniai döntőjét. Új forradalom elébe nézünk a távközlésben: a televízió „interaktív” válik, egy gombnyomással bepillantást lehet nyerni a bankszámlába, be lehet vásárolni, és elektronikus üzenetet hagyni főnökünknek. John Parker, a *The Economist* Európa-szakértője úgy vélekedik, hogy négyéves mély recesszió után Közép-Európa országaiban megkezdődik a gazdasági növekedés. Egészen más utat követtek, mint Oroszország, fájdalmas reformokat vezettek be, működő alkotmányokat fogadtak el, és gazdaságaikat gyakorló kapitalista modellekké alakították át. Ezekben az országokban a változásokban nem játszanak szerepet a tankok, nincsenek tömegmegmozdulások, csak a szavazóurna van. Lengyelország gazdasága több mint öt százalékkal növekedett 1993-ban, és ezt az eredményt az új kormány sem fogja megtorpedózni. A Cseh Köztársaság és Szlovénia virágzásnak indult, Magyarország ma visszavonhatatlanul kapitalista. Az állami szektor aránya a kelet-európai országok gazdaságában ötven százalék alá csökken, és ez a folyamat gyorsan előrehalad majd. Csaba László magyar közgazdász a *The Economist* felkérésére így jósol: Közép-Európa 1994-ben végképp megszabadul attól az elittől, amely az 1989-es bársonyos forradalmakat vezette. Az, hogy ezeket a hősokeket ilyen könnyedén lehetett félreállítani, részben a politika hálálanságát, de sokkal inkább azt a sebességet mutatja, amellyel a közép-európai demokrácia halad. Az európa-közösségi tagság Magyarországot is jó magatartásra inti szomszédaival – Szlovákiával a bőszi vízlépcső, Romániával, Szerbiával és Ukrajnával a magyar kisebbségek kérdésében. Közép-Európa országai továbbra is jelentős külföldi tőkebefektetéshez jutnak. Szlovákia az eddigi 300 millió dollárnál feltétlenül több tőkét fog vonzani, míg a Cseh Köztársaság egymilliárd dolláros tőkebeáramlása még mindig a magyar rekord, 1,5 milliárd dollár mögött kullog.

ROMÂNIA LIBERĂ (I. 4) Elhúzó gazdasági haldoklás cím alatt a lapszám ismerteti a *The Economist* romániai helyzetjelentését. Mikor Kelet-Európa kilábal a kommunizmusból, az egész övezetből Romániában volt a legkisebb az inflációs ráta. Most itt a legmagasabb, ha nem számítjuk ex-Jugoszláviát. Az 1993. év elejétől októberig 314 százalékkal nőttek az árak. Ez az eredménye a gazdaságban alkalmazott fokozatossági elvnek. Mikor ugyanis a többi kelet-európai ország egyből liberalizálta az árakat, az infláció kezdetben hirtelen megugrott, de amint a gazdaság helyreállt, fokozatosan csökkenni kezdett. Románia kormánya félt az árak liberalizálásának szociális következményeitől (szem előtt tartotta a küszöbön álló választásokat, a szavazatvesztés veszélyét). Csak későre, 1993 nyarára szüntették be az utolsó állami szubvenciókat és mondtak le szinte teljes egészében az árak kontrolljáról. Az új évben az inflációs ráta előreláthatólag 200 százalék lesz. A félmegoldások sorába tartozik, hogy a kormány vonakodott bezárni a ráfizetéses állami vállalatokat. Az előzőleg 1991-re tervezett nagyprivatizáció késleltetése lehetőséget adott az állami vállalatok igazgatóinak, hogy eltulajdonítsák az állólapok nagyobb részét, és ne maradjon, amit privatizálni. A csőd-, a börze-, a konkurencia- és egyéb törvények megfeneklettek a parlamenti fiókokban. Mindezt a gyenge kormányzás a hibás, mely semmit sem tett, hogy megakadályozza a tömeges törvényszegést. 1989-ben mindenki remélte a jobbulást, mert Románia rendelkezésére állt a kőolaj, a kohászat és egy olyan belső piac, amilyennel még csak Lengyelország rendelkezett.

VASÁRNAP (Pozsony, 1) Wolfart János, a budapesti Nemzeti és Etnikai Hivatal elnöke válaszol Miklósi Péter kérdéseire; idézünk az interjúból ● Régióinkban elsősorban az van döntő hatással az emberek közérzetére, hogy mennyire lesznek mélyrehatóak a változások. Ez a kérdés a magyarság egyes közösségeitől külön figyelmet érdemel. Az 1989-es rendszerváltozást ugyanis óriási eufória és az elvárások sokasága jellemezte; sokan a kitűzött célokat már-már karnyújtásnyira levő eredményekként emlegették. Tapasztalatok híján ez emberileg érthető és törvényszerű, mégis úgy tűnik, hogy egész térségünk most ettől szenved. A forradalmi változások révén előtérbe került erők ugyanis nem mindig és nem mindenütt csak a működő demokrácia, a jogállam és az életképes piacgazdaság irányába nyitottak, hanem ezzel párhuzamosan a 19. századi mozgások pótlása is megindult. Tulajdonképpen törvényszerű, hogy négy évtized monolitikus diktatúrája után elemi erővel tört fel a nemzeti érzés. Ennél is fontosabb kérdés viszont, hogy hol, miként tudták kezelni, illetve minő célok érdekében preferálták a szóban forgó jelenségeket... Manapság már világosan látható, hogy a patriotizmus gyakran vad nacionalizmusba és szélsőséges sovinizmusba csapott át. Rendre folyik a bűnbakkeresés; s erre a szerepre mindig kapóra jönnek azok, akik a többségtől elütő jegyeket, más értékeket, tehát a másságot képviselik. Ezért tartom fontosnak, hogy a régióinkban élő kisebbségek az utóbbi esztendőben már egy felkészültebb és legitim szervezetek láncolatára épülő szerveződésrendet mutatnak. Így az igényeiket is eredményesebben tárhatják fel. Más kérdés, hogy a siker nemcsak rajtuk, hanem azon a közegen is múlik, ahol mindezt képviselni kell. ● Mára kiderült, hogy az anyaország érdeklődése és hatékony segítsége alapvetően szükséges egy kisebbség fennmaradásához. Éppen olyan fontos, mint a kisebbség belső készítetése és tenniakarása. Ha ez nincs meg, akkor ez óriási űrt jelent a nyelvi megújulásban, az

értelmiségi utánpótlásban, a kulturális önállóság képességében. Az utóbbi években már tapasztalható ilyen irányú érdeklődés, noha ez a szándék még most sem egyforma minden ország részéről. A magyar kormányzat azt vallja, hogy az anyaország elemi kötelessége a vele egy nyelvet beszélő, ám az országhatárokon túlra szorult kisebbségek iránti törődés. Németország, Szlovénia, Ukrajna esetében ezt már konkrét szerződésekkel és kisebbségvédelmi egyezményekkel sikerült garantálni; mint ahogy abban is megállapodtunk, hogy ez nem jelent beavatkozást a másik ország belügyeibe. Sajnos, ezzel szemben vannak szomszéd országok, amelyek csak félig-meddig hajlandók ellátni az anyaország-szerepet: addig igen, amíg szóvá tehető a hiányosságok, ám azok közös felelősséggel vállalt leküzdésében nemigen hajlandók együttműködni.

VALÓSÁG (12.) Kós Károly és az alku erkölce cím alatt Benkó Samu fényt derít egy tíz évvel ezelőtt lezajlott, a nagyközönség körében eddig homályban maradt, gyászos emlékeztető esemény kulisszatitkaira. Az esszé első része földézi Kós Károly, az építőművész, író, irodalomszervező és politikus lenyűgöző egyéniségét, majd a befejező részben utóéletének egy mozzanatát eleveníti fel. 1983-ban, Kós Károly születésének 100. évfordulója alkalmából Benkó Samu éppen mestere életrajzát készült megjelentetni Bukarestben, mikor december elején váratlanul utasítás érkezett a román pártvezetőségtől, hogy állítsák le a nyomdai munkálatokat; a kéziratot Elena Ceaușescu irodájába rendelték, a lapoknak, folyóiratoknak megtiltották, hogy Kós Károly nevét leírják. A hisztéria odáig fajult, hogy 1983. december 16-án, a születésnapon a kolozsvári

temetőben állambiztonsági tisztek figyelték a sírt, estére pedig ismeretlen tettesek bemocskolták a hófehér sírkövet. Kinek volt érdeke harci riadót fújni a már hat éve halott férfi ellen, s még a sírja mellé is strázsákat állítani? – teszi fel a kérdést Benkó Samu, majd így folytatja: „Egy szóval felelhetünk: a Rendszernek. Amikor az a román művészettörténész (Raoul

Șorban), aki 1940-ben Kós Károly, Szolnay Sándor és Bánffy Miklós támogatásával lett Felvinczi Takács Zoltán professzor tanársegédje a kolozsvári magyar egyetemen, 1983-ban egy terjedelmes beadványban Kós Károlyt és Mikó Imrét nevezte meg a román nemzet legádázabb ellenségének, rendkívül jó szolgálatot tett Ceaușescu rendszerének. Ugyanis a román nacionalbolszevizmus éppen akkoriban izent nyíltan hadat a megégyezést kereső magyaroknak. Az order most már így szól: a magyarok ne egyezkedjenek, hanem engedelmeskedjenek. Egyezkedni ugyanis egyenlő felek szoktak, márpedig a mindentudó diktátor hazájában még a nevüktől is megfosztottak, amikor magyarul beszélő románoknak kezdtek nevezni minket. Nem tudatlan pártfunkcionáriusok, nem félművelt Securitate-tisztek, hanem kiválóan képzett értelmiségiek dolgozták ki azt a stratégiát, hogy gyökerestől kell kiirtani az erdélyi magyarság önszemlékezésének még a csíráját is, hiszen – feltételezésünk szerint – az önerejében még bizakodó, sajátos történeti-etnikai teljesítményére önérettel és megtartó szándékkal tekintő utolsó nemzedék kihálása után, a pionírházakban, a vegyes iskolákban és az Ifjúkommunista szervezetben nevelt, az összmagyar kultúrától minden lehetséges eszközzel elzárt ifjúság ellenkezés nélkül, sőt kész örömmel sétál be a homogenizálás csapdájába. Ezért kellett kiűzni az erdélyi magyarság emlékezetéből Kós Károlyt és életművét. Hogy ez nem sikerült? Az bizonyosan az életmű milyenségén is múlott!”

(Szerk. megj. Raoul Șorban ma a *Timpul* című bukaresti ultranacionalista hetilap igazgatója, Gheorghe Funar kolozsvári polgármester művészeti tanácsadója, Ion Iliescu elnök legutóbbi amerikai látogatása alkalmával tagja volt a hivatalos küldöttségnek.)

HITEL (12.) „Kék álhalál” címmel a kortárs romániai magyar novellisztikát, kisprózákat bemutató antológia jelent meg a stockholmi Erdélyi Könyv Egylet gondozásában, Dávid Gyula, Tamás Tímea és – a svédországi kiadó képviselőjében – a Kolozsvárról elszármazott Veress Zoltán szerkesztésében. A történettől a reflexióig című esszéjében Fodor Sándor párhuzamot von a kerek negyven évvel ezelőtt Bukarestben megjelent *Hazánk magyar elbeszélői* című és a most Stockholmban napvilágot látott gyűjtemény között. Idézzük a befejező részből: »Az 54-es antológia bugyuta, didakticista történeteinek természetesen nyoma sincsen már a „Kék álhalál”-ban. Mindössze a fiatalok korhatára emelkedett meg: az ötven év alatti szerző ma már Erdélyben fiatalnak számít. A „Kék álhalál” fiataljainak egyrésznél érezhető, hogy szívesen olvassák Esterházy Pétert. Nem rossz iskola, de valamit nem sikerült megtanulniuk tőle: Esterházy úgy mond el mindent, hogy nem mond ki semmit. Éppen ebben és ami ezzel jár, hallatlan nyelvi gazdagságában és fantáziájában van írásművészetének különös varázsa, de ugyanakkor buktatója is azok számára, akik követni akarják, mert írásuk könnyen üres – tartalmatlan marad. A „Kék álhalál” egyik legtehetségesebb szerzőjének, Egyed Péternek *A kupéban már új világ volt* című, remekül megírt novellájával kapcsolatban az a sikeres és elismert kortárs magyar festő jutott eszembe, aki mindent felső fokon tud, amit egy festőnek tudnia kell: mindenekelőtt csodásan rajzol, de a színekkel is tüneményesen játszik. Ha azonban alaposabban megnézzük nem egy, de több képét, csalódottak maradunk. Az egész csillogás-brillírozás üres, tartalmatlan. Ha van veszély, ami egyáltalán fenyegeti a romániai magyar prózát, ez egyféle üresség, tartalmatlanság, amit se a kulturált írásmód, se a szerző imponáló műveltsége nem feledtet. És még valami: mintha a romániai magyar prózaírók legtöbbször a humorérzékét magával rántotta volna a mélybe a bukott diktatúra – vagy elvakította volna a sajtószabadság.«

Barabás István

1. Kelet-európai kisebbségek

Kelet-Európa mai kisebbségeit a világháborúk utáni békeszerződések hozták létre. Mivel az I. világháború utáni béke fő rendező elvének az önrendelkezést jelölték meg, és mert a kisebbségekre ezt nem vonatkoztatták, a rendezésnek első fokán ők a vesztesei. A békekötés után létrehozott politikai struktúrák – rendszeres genfi kisebbségi konferenciák, anyanemzetek kisebbségeik iránti nemzetközi politikai felelősségének a tétel-

Bodó Barna

Kisebbségek és Kelet-Európa

– reális megoldást a kisebbségek ügyében nem jelentettek.

E kisebbségek sorsa a II. világháborút követően még nehezebbé vált, ugyanis nemzetközi szinten lemondtak a két világháború közötti intézmények működtetéséről, ugyanakkor a kommunizmus diktatorikus hatalomgyakorlása minden helyi kezdeményezésnek, a közösségek kebeléből induló megoldási kísérletnek eleve gátat vetett.

A keleti kisebbségekről megállapítható: a történelem kétszer gázolt rajtuk keresztül századunkban, ugyanakkor a legkisebb esélyt nem nyújtotta sem nekik, sem azoknak, akik talán rendezni kívánták volna sorsukat, hogy a minimális siker reményében léphessenek fel nemzetközi téren.

Ennek a háromnegyed évszázados negatív kurzusnak a végét remélték eljönni a kisebbségek 1989-ben, a totalitarizmus dominóhatásra történt összeomlásakor, nyíltan vagy kimondatlanul mindenik közösség politikai képviselője joggal várhatta el a kedvező nemzetközi környezet kialakítását fájó gondoljait rendezésére.

Nem ez történt. Ezt kíváná helyettesíteni az újnak mondható politikai doktrína a nemzetközi stabilitás tényezőjeként meghatározott kisebbségről.

2. A keleti helyzet

Kelet-Európa országai dezintegrációs folyamatokat élnek át, talán az egy politika kivételével zétése, leépülés a jellemző minden téren. Ezenközben Nyugaton, bár e térség országai sem mentesülnek a (világ)gazdasági válság hatásai alól, lényegében az ellenkező folyamat zajlik. A korábbi kétpólusú világ strukturálisan is megbomlott a keleti ellentételezés megszűntével, miáltal Kelet úgymond kiszolgáltatott Nyugatnak. Az ekként jelentkező fokozott politikai felelősségre Nyugat nincs felkészülve. Nincsenek kezelő mechanizmusai.

A fokozott belső gondokkal vívódó keleti országok számára a kisebbségi kérdés olyan kolonc, amellyel saját jószántukból foglalkozni nem kívánnak. Többszörösen megfogalmazódott jelentős politikai tényezők részéről Romániában, s nem csupán kormánypártiak által, de az ellenzék soraiból is, hogy ezekben az országokban – Romániában is – előbb a demokrácia általános kereteit kell kialakítani, s ennek utána majd sor kerülhet a kisebbségek gondjaira, úgymond az általánost meghaladó sajátos-másodlagos kéréseiknek-követeléseiknek a tárgyalására is. Ha a demokrácia általános kereteit nem úgy alakítják ki, hogy azok egyértelműen és elfogadhatóan

A zürichi Liberális Intézetben 1993. december 6-án német nyelven megtartott előadás átdolgozott, bővített változata. Első rész.

rendezzék a kisebbségek helyzetét is, akkor az már nem általános keret, mert e közösségek kimaradtak belőle. Ez a szemlélet arról is árulkodik, hogy a keleti politizáló tényezők a kisebbségit másodrendű állampolgárnak tekintik.

A kisebbségek országaik politikai mezőjében való jelenlétükkel elnyerték politikai alanyiságukat, s aktívan részt vesznek a parlamenti életben, de ettől még hosszú az út

a közjogi alanyiságig. Közjogi alanyiság hiányában a kisebbség – melynek otthon reális esélye sorsának megfelelő rendezésére nincs, mint jeleztük – a nemzetközi politika színterére nem léphet ki önmagának, ügyének a képviselője érdekében. Amire otthon nem teremt számára lehetőséget a nemzet, mármint a többségi, azt a nemzetközi politika mai intézményrendszere külpolitikai színtereken sem teszi nyíltan felvállalhatóvá. A kisebbség kiszolgáltatottsága fennáll továbbra is.

Ebben a politikai térben kell értelmezni a kisebbséget a nemzetközi stabilitás egyik fő tényezőjeként aposztrofáló tételt.

3. Politikai mozgástér

Milyen esélyei vannak a kisebbségeknek sorsuk megfelelő – a kor politikai választéka és önnön hagyományai által kijelölt kettős rendszerben történő – rendezésére?

A határok módosítása olyan feszültségeket ébresztene a térségben és nemzetközi szinten egyaránt, hogy aligha volna jelentős politikai tényező, amelynek támogatására a kisebbség számíthatna, tehát ilyen kezdeményezni merne. A közelmúlt történelme viszont azt mutatja lesújtó példák sorozatával, hogy a magukra maradt kisebbségek milyen sorsra számíthatnak. A totalitarizmus idején a térség németisége – tízmillió nagyságrendű közösség – számolódott fel, jórészt attól függetlenül, hogy az illető országban gulyáskommunizmusnak minősített volt a rendszer, vagy pedig nacionálkommunizmusnak bélyegezték. Romániából a 800 ezres német közösség – gyakorlati – megszűnt mellett utalni kell a 600 ezres zsidóság szomorú felszámolására is (hivatalosan 10 ezer zsidót tartanak nyilván). Az a kisebbség, amelynek volt menekülési útja, azt erre a hatalom rákényszerítette.

A magyarságot Erdélyből a „testvéri” Magyarország nem fogadta be – szerencsénkre. De egyáltalán nem minősíthető ugyanilyen pozitívan az, hogy Kádár kormányzása idején anyaországunk nemzeti immunhiányban szenvedett. Ebből az állapotból kell eljutnia a kérdések kezeléséig, illetve a komak megfelelő rendezésig.

A kisebbségek

számára a politikai megoldás, miként ma már világosan körvonalazódik minden volt kommunista ország kisebbségi képviselőiteinek a dokumentumaiban, a közösségi önrendelkezés. Lehet vitatkozni az autonómia formáin, a személyi-kulturális, illetve az önkormányzati-területi megvalósításának szakaszain, de

Európában ma a nemzetközi stabilitás egyik meghatározó tényezőjeként jelölik meg a kisebbségeket. Mit jelent ez Európa nyugati országaiban, és miként értelmezik ezt Keleten? Milyen politikai felelősséget ró az új helyzet az egyes nemzetekre, melyet a kisebbségekre és mit kell jelentenie az anyanemzetek számára? Holgozatomban ezekre a kérdésekre kívánok válaszolni. Megjegyzendő, hogy a keleti kisebbségek példájára szorítkozom, lévén a nyugatiak helyzete minden szempontból más.

egyértelműen ki kell mondani – illetve a politika nemzetközi színterein el kell fogadni – e közösségek jogát a korhoz méltó megoldás kimunkálásához. A következő kérdés már nem ilyen egyértelmű: milyen politikai eszközök állnak a kisebbségek rendelkezésére érdekeinek az érvényesítéséért? Magyarul: milyenek a tárgyalási esélyei?

Különösen veszélyesnek értékelhető, hogy amikor a keleti kisebbségek eljutottak az önnön sorsukkal kapcsolatos sarkalatos döntésük meghozataláig, akkor a nemzetközi politikában egy új tétel

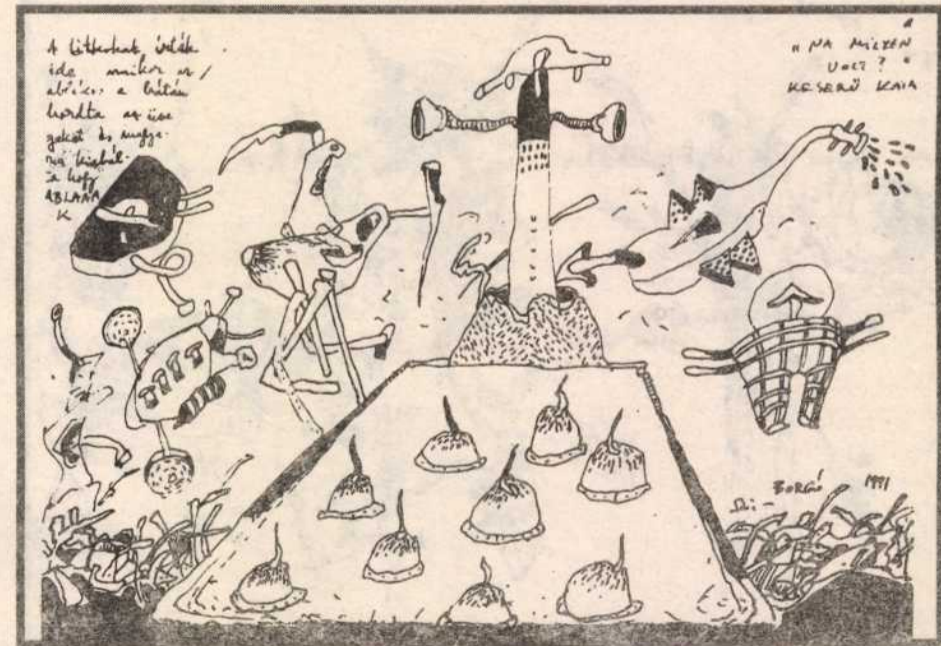
kapott hatalmas nyilvánosságot, és pedig a kisebbségek stabilizáló tényezőként való megjelölése. A kettőt egymás ellen, sőt egymást kizáró tételként jelentkeztetik, mármár az a kép alakul ki, mintha a kisebbségek önrendelkezés-igényükkel a stabilitás-tételre válaszoltak volna.

A stabilitásért felelős tényező per definitionem politikailag felel – a történelem és a nemzetközi közösség előtt – a térség helyzetéért. Ami azt a feltételezést előlegezi meg, automatikusan, hogy az illető tényező olyan politikai mechanizmusok felett rendelkezik, amelyek a stabilitást így vagy úgy meghatározó módon befolyásolják. Márpedig ez roppant súlyos politikai csúsztatás, mert a kisebbség semmiféle nemzetközi téren érvényesülő mechanizmus felett nem rendelkezik, sőt, ezeknek teljesen kiszolgáltatott. Azzal, hogy egyszerűen – és minden más megjegyzés nélkül – politikai felelősnek nyilvánították a stabilitást illetően, a korábbi kiszolgáltatottságát fokozták, a politikai eszköztelensége mellé erkölcsi felelősséggel terhelték. Ma már mindenütt olyan közelfésben kap hangot a kisebbség, hogy tenni kell valamit, mert nagy lehet a baj. Mintha ezt a kisebbségek okozták. Ők az elszennvedői annak, amiben a politikailag aktívak nem akarnak vagy még nem mernek lépni.

A politikai felelősség áthárításával történő csúsztatás kimutatható. A kelet-európai áldemokratikus kormányok, élve a nemzetközileg felkínált lehetőséggel, helyzetük kényes kérdésékként a kisebbségit jelölik meg. Mintha ez akadályozná a térség, az ország gondjainak rendezését. Csakhogy a térséget politikailag nem a kisebbségek gondjai feszítették szét, ezek csak azután jelentkeztek, hogy kikerültek a totalitarizmus politikai fagyasztójából. Tehát sorrendben mindenképpen a nagy berobbanás utániak. Kezelésük nem az általános rendezést akadályozza, nem általánosan érvényes megoldások kidolgozását nehezíti meg; hanem éppen fordítva, soha ennél indokoltabb nem lenne a párhuzamos rendezés. Egyszerre kimunkálni a keleti – totalitarizmusból ébredő – országok megfelelő politikai intézményrendszerét azzal a megoldási struktúrával, amely a kisebbségek ügyét egyazon keretben, egyazon elvek szerint kodifikálná és rendezné – lásd a soha nem érvényesített, és soha politikailag meg nem tagadott jogukat az önrendelkezéshez.

A stabilitás-tétel önmagában nem tagadható és célunk sem lehet kiiktatása a kor politikai szótárából, csupán arra kell nagyon odafigyelnie minden kisebbség politikai képviselőitnek és azoknak, akik ügyüket felvállalják, hogy milyen politikai értelmezési mezőbe kerül át a kisebbségi kérdés, a politikai felelősség hogyan kerül át szinte észrevétlenül a többségi nemzet válláról a kisebbségekhez. Ezzel létre is jött az ördögi kör, amelyből a kisebbség soha ki nem törhet.

Cseppet sem szónoki kérdés – a felelősség elbújtatása volna a nagypolitika csinálóinak a célja? Ha a bosnyákokra gondolunk, nem szabadulhatunk ettől a gyanútól.

Borgo György Csaba

„Where”

Mi akadályozza az információ terjedését?

Álesemények. A korábbi médiumok egy régi hibájára már sok évvel ezelőtt többen felhívták a figyelmet: nem minden „hír”, ami megjelenik, azok gyártják, akik hasznot húznak az illető kiadványból. Daniel Boorstin áleseménynek keresztelte el az olyasmit, mint: elnöki sajtóértekezlet, filmfesztivál, tiltakozók felvonulása. Az ilyen eseménynek megvan az az előnye a sajtótulaj szemében, hogy (többnyire) idejében bejelentik, és azért rendezik, hogy a médiumok ott legyenek. Persze, előfordul, hogy az ilyen természetű eseménynek fontossága van, de gondosan meg kell szűrni és kommentálni: a felhasználónak ismernie kell a forrást és a hír természetét.

Látszat mögött a valóság. Ennek is utána kell járni. Két módja van. Először is a médiumoknak igyekezniük kell felderíteni a valóságot, ahelyett, hogy a hivatalos nyilatkozatokat szajkózzák vissza. Vegyünk egy példát: két dél-koreai repülőjáratnak okoztak gondot a szovjetek, meglehetősen nagy időbeli eltéréssel. A másodikról beszéltek sokat, amelyet két vadászgép eltérített a Csendes-óceán fölött. Ami az elsőt illeti, ez az Északi-Sark közelében irányt tévesztett, és ahelyett, hogy az Egyesült Államok felé repült volna, a Szovjetunió felé vette útját; egy katonai támaszpont fölött felderítették, vadászgépek vették üldözőbe, és meg is rongálták; aztán folytatta útját dél felé több száz kilométeren át, végül szép nyugodtan landolt egy befagyott tavon.

Szokványos nemzetközi incidens? No nem! Inkább arra vallott, hogy a Szovjetunió nem az a bevehetetlen bástya, aminek tartották. Ezért nagyon kellemetlenül érintette mindazokat, akiknek érdekük fűződött a hidegháború folytatásához. Hogyan lehetne másként magyarázni, hogy az első dél-koreai incidens akkoriban alig kavart port, később pedig szó sem esett róla?

Más, hathatósabb módjuk is van a médiumoknak a látható események mögött a valóság felderítésére: ha sikerül kinyomozniuk azokat a súlyos, de még nem észlelhető jelenségeket, amelyek az időszerű események körén kívül, a valóság felszíne alatt érlelődnek, ha ki tudják tapogatni a mélyben zajló mozgásokat, még mielőtt felszínre bukkannának, mint súlyos, esetleg végzetesnek bizonyuló problémák.

Nem nehéz példákat találni olyan tendenciákra, amelyeket nem vettek észre idejében: melyik nagy francia médium foglalkozott a hetvenes években a külvárosi gettókkal, ahol arab és más afrikai menekültek zsúfolódtak, ki látta előre az ebből következő bűnözést és a megmozdulásokat, ki figyelmeztetett egy szélsőséges, fasiszta jobboldal megjelenésére?

A hírközlés érthetősége. Az iskolázatlan embert az elektronikus, de főként az írott sajtó hírei rendkívüli módon untatják, elsősorban azért, mert nemigen érti őket: a médiumokban használatos számtalan kifejezést és fogalmat nem ismer. A legtöbb

ember, még ha van is benne érdeklődés, képtelen felfogni egy-egy esemény keletkezését, összefüggéseit, jelentését és lehetséges következményeit. Ez pedig a sajtó hibája, és részben az újságírók hiányos felkészültségéből következik. Egy másik ok: az a régi szokás, hogy mindig egy elit közönséghez szólunk, kötelezőnek tartjuk minél több embert ismerni.

A fontos hírek legyenek érdekesek. A médiumoknak tehát az a dolguk, hogy mindenki számára érthetővé, azonkívül pedig érdekessé tegyék a fontos híreket. Ha azt akarjuk, hogy a társadalom jól működjék, akkor el kell érniük, hogy minden tagjának többé-kevésbé helyes képe legyen a világról, akár van erre természetes hajlama, akár nincs. Ha nincs, akkor a médiumokra vár a feladat, hogy felkeltsék az érdeklődését, például úgy, hogy felhívják a figyelmet arra, milyen hatással lehetnek az események személyes sorsukra. Ezt persze nem könnyű elérni.

Mi a fontos az érdekes hírekben? Ha ki akarjuk deríteni azt, ami egy hétköznapi esetben nem pusztán szórakoztató, akkor ehhez időn és ügyességen kívül szükség van még valamire, ami az újságírói észjárásból merőben különbözik. Például: egy férfi lelőtte a feleségét és hat gyermekét. Szép kis gyilkossági eset vérrrel, sikollyal, könnyekkel? De mit árul el a környezetről? Minek tulajdonítható? Alkoholizmusnak, a pszichiátriai ellenőrzés hiányának, munkanélküliségnek, a lőfegyverek hozzáférhetőségének?

Érthetővé kell tenni a tudomány nyelvét. A médiumoknak ismertetniük és értelmezniük kell a felfedezéseket, az új eszméket, amelyek a különböző szakterületeken dolgozó tudósokat foglalkoztatják. Rendkívül lassú és tökéletlen a folyamat, amíg egy információ a tudományos

szaklaptól eljut a vidéki napilaphoz. Az is kevés, amit a hírmagazinok vagy a tévé tudományos dokumentumfilmjei végeznek ezen a területen. A nyomtatott és az elektronikus sajtónak naponta közzé kellene tennie világos és áttekinthető beszámolókat a tudományos kutatásokról és technológiai eredményekről egy-egy szakterületen.

A médiumokra tehát nemcsak hírközlő szerep vár; fel kell kutatniuk a terepet, és el kell vinniük az ismereteket az olvasóhoz. Az étvágy felkeltése és finomítása, majdnem olyan fontos, mint a táplálékról gondoskodni. Egyre inkább elmosódik a különbség újságíró és pedagógus között: mindkettőnek az a dolga, hogy nélkülözhetetlen tudományos világmépünket formálja, napról napra.

A médiumok szerepe a nyilvános vitákban. Ez egyik legfontosabb feladatuk. Bátorítaniuk kell az állampolgárok részvételét a közéletben, gondolkodásukat és képzeletüket a környezeti problémák megoldása felé irányítani, eleven vitaszellemet gerjeszteni az általános érdekű problémák nyílt megtárgyalására.

Sajnos, megvan az a rossz szokásuk, hogy engednek a többség vagy egyes csoportok nyomásának. És általában félnek minden új, nonkonformista vagy rendkívüli gondolattól. Pedig éppenséggel bátorítaniuk kellene a vitát sürgős és fontos kérdésekről, mindenféle kisebbségi csoportok bevonásával, azokkal is, amelyekkel a többség határozottan nem rokonszenvez.

Ez a szokást vezette be az 1982-ben alapított országos amerikai napilap, az *USA Today*: naponta közöl ugyanazon az oldalon szerkesztőségi cikkeivel ellenkező „szabad véleményeket”. A francia televízió már jóval korábban kezdeményezett vitákat, mégpedig fő adásidőben, újságírók és szélsőbal-, illetve szélsőjobboldali politikusok között.

A társadalmi reformok támogatása. A médiumokra tartozik a társadalmi bajok feltárása is. 1991-ben a *Philadelphia Inquirer* kilenc cikkből álló sorozatban tette közzé egy felmérés adatait az Egyesült Államok belpolitikájának baljós következményeiről a nyolcvanas években. De már késő volt.

A Reagan-kormányzat alatt a korábban rendkívül agresszív amerikai médiumok szó nélkül beadták a derekukat egy példátlan manipulációs nyomás alatt. Nem jutott eszükbe, hogy utána járjanak, ki dézsmálta meg annak a társaságnak a nyugdíjalapját, amely nemrég olvadt be egy nagyobb konzorciumba. Sem az, hogy erőteljes hadjáratot indítsanak egy megfelelő betegbiztosítási rendszer életbe léptetéséért, a fegyvereladások szabályozásáért és – vonzó ifjúsági tévéadásokért.

Hogyan lehetne rávenni a hírközlő szerveket ezekre a változtatásokra?

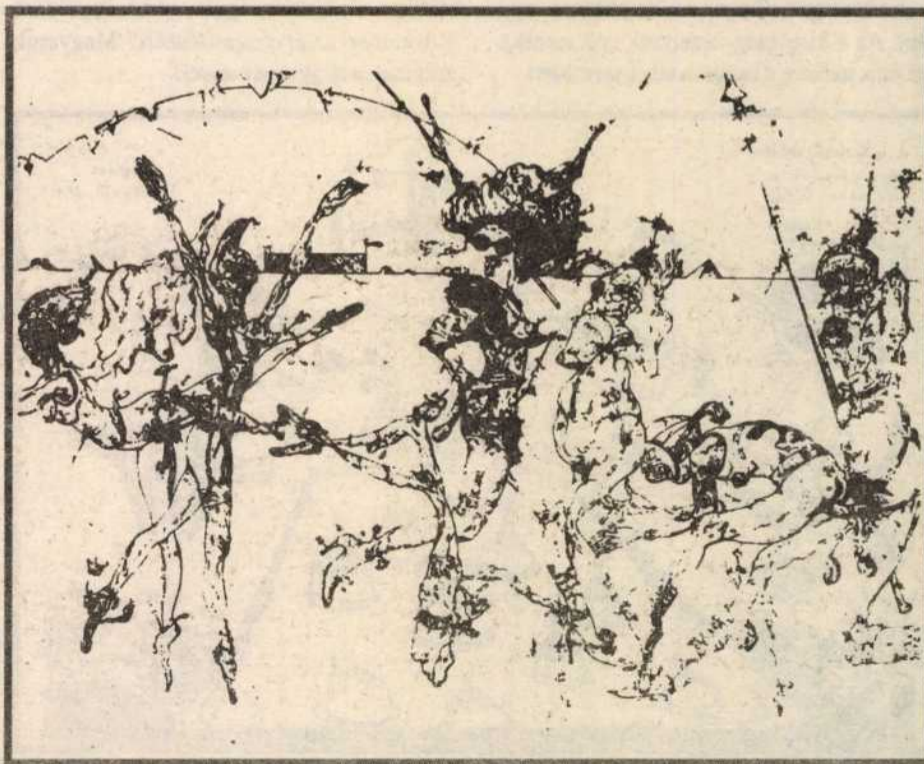
Sokan lesznek, akik merő utópiának tartják majd, amit a médiumoktól várok. De sokféle erő munkál már, amely mind a változást mozdítja elő.

1. Véleményem szerint az első tényező a társadalmak növekvő komplexitása, a világ minden nemzetének fokozatos integrációja, ez pedig megkívánja, hogy az újságírás bizonyos alapvető elvei megváltozzanak. 2. A második tényező a közönség műveltségi szintjének és cselekvőkészségének lassú növekedése. Egyre több ember érti meg, hogy a médiumok megfelelő szolgáltatása létfontosságú; hogy a hagyományos médiumok már nem felelnek meg a kívánalmaknak; végül pedig, hogy ők, a hasznélvezők tehetnek és kell is tenniük ezért valamit. 3. A harmadik tényező a sajtóban dolgozók nagyobb lelkiismeretessége. A nyolcvanas évektől az amerikai újságírókat egyre inkább foglalkoztatták az etikai problémák, és 1991, az Öböl-háború után a francia és más európai újságírókon is mintha erőteljesen vette volna a morális megfontolások.

Manapság divat újságírói etikáról beszélni, de arról szó sincs, hogy tennének is érte valamit. Sok éve már a sajtó emberei vagy eltitkolják, vagy visszautasítják a társadalmi ellenőrzésnek minden (nem a kormányzat részéről megnyilvánuló) módját, arra hivatkozva, hogy ez veszélyeztetné a sajtószabadságot.

Holott a társadalmi ellenőrzés jó eszköz a médiumok nyaklói elüzettségére ellen. Megnyugtatta a felhasználót, hogy csakugyan beleszólása van a közvélemény alakításába, következképpen növeli a szakma társadalmi tekintélyét és befolyását, mivel megbízható szövetségesek egész tömegére támaszkodhat. Ilyenformán jobban védekezhet a médiaipar nyomása ellen, amelynek nem a közszolgálat a legfőbb gondja, hanem a profit állandó növelése.

Az újságíróknak rá kell ébredniük arra, hogy ez a „minőségi ellenőrzés” (ha így jobban tetszik) kitűnő, talán a legkötelesebb eszköz arra, hogy megvédjük a médiumok szabadságát annak minden ellenségével szemben, ezzel pedig a demokráciát, az emberiség érdekeit védelmezzük.

Karakas András

Ejjeli önkontroll (teljes hiánya)

Kacsir Mária fordítása

A szórványmagyarság iskolái

KÉTSÉG ÉS REMÉNY KÖZT

Hogy fogalmat alkothassunk a szórványmagyarság anyanyelvi oktatásának helyzetéről, legjobban ha az erdélyi végekre, például Krassó-Szörénybe, innen pedig a szomszédba, a Zsil völgye bányamedencéjébe látogatunk el.

Resica, tágabban a Berzava vidékének festői tájait már csak azért is ajánljuk, mert itt sok dolgunk nem akad: Krassó-Szörényben, ugyanis, ahol a magyar lakosság arányszáma 2,2 százalék, az anyanyelvi oktatás egyenlő a nullával. Amikor évekként ezelőtt Resicán nyugdíjba vonult a közkedvelt Szeréna tanító néni, az esemény magával hozta Krassó-Szörény megye magyar osztályának megszűntét is. Nem megszűntették, tehát, hanem megszűnt, magától – házon belül. Az akkori homogenizáló politika ugyanis amilyen egyszerű, olyan hatékony módszerekkel élt: gondoskodott arról, hogy ne legyen magyar pedagógus-utánpótlás, a többi aztán elvégezte az idő, a vele érkező nyugdíj. A számítás, legalábbis ebben a megyében, pontosan bevált, így Resicán, a világhírű gépgyártó és kutatóközpontban, ahol tekintélyes számú magyar szakember dolgozik, óségi református egyházközség működik, mely közismert volt nemzetiségi köznevelődési életéről, ma minden egyes magyar gyermek román iskolába jár.

Krassó-Szörény után mely szórványvidékünk következik?

AZsil völgyének különösen nagy esélyei annak a „példa” követésére. A magyarok által is lakott tizenhat megye közül (ide számítva Bukarestet is) Krassó-Szörény után itt a leggyengébb az anyanyelvi beiskolázás. Helyzete nagyjából tükrözi egész Hunyad megyét: itt, ahol a magyar lakosság részaránya 6,1 százalék (tehát csaknem háromszor nagyobb, mint Krassó-Szörényben), líceumi szinten mindössze 139 (nyolc százalék) magyar gyermek tanul az anyanyelvén. Konkrétabban fogalmazva, a Zsil völgye egyetlen magyar tannyelvű líceumi tagozatán, ahol közvetlenül a Ceaușescu-rendszer előtt még párhuzamos osztályok működtek, ma a következő osztálylétszámok szerepelnek a katalógusban: IX. – 10, X. – 16, XI. – 14 és XII. – 17. A resicai példa fenyegető rémének érzékeltetésére még annyit jegyezzünk meg: a Hunyad megyében tavaly magyar tannyelvű VIII. osztályt végzett száz gyermekből mindössze huszonnégy folytatja tanulmányait anyanyelvén, a többi abbahagyta (főként anyagi okokból), vagy román osztályba iratkozott.

A Zsil völgye magyar líceuma mintha a szórványmagyarság sorsát példázta. Mint önálló, rangos intézmény, évszázados virágzás után tagozattá alakult, majd a Ceaușescu-rendszer egyszerűen megszüntette. 1980-ban egy lelkes helybéli tanárember, akivel jelen krónikánkban még találkozunk, nem kevésbé lelkes bányász-szülők támogatásával kiharcolta újraindítását.

A líceum ötvenhét tanulója létszáma a Zsil völgye magyar tannyelvű oktatása az I.–VIII. osztályban a következő létszámmal működik: Lupény 131, Vulkány 125, Petrilla 58, Petrozsény 118 tanuló. Legnagyobb gond a szakképzett pedagógusok hiánya, ennek érzékeltetésére a líceum példáját hozzuk fel: főállású tanárok száma 1, nyugdíjasoké 2, betanító tanároké 3, betanító mérnököké 1. Petrillán a két összevont I.–IV. osztályban két nyugdíjas tanítónő állja a sarat; ha ők nem vállalnák a munkát, be lehetne zárni a kaput, mint Resicán. A V.–VIII. osztályban tanító magyar nemzetiségű diplomás tanárok száma Petrillán 2, Petrozsényben 4 stb., ennek okából a tantárgyak nagyobb részét román kollégák tanítják – anyanyelvükön. Gyorsfelmérés szerint a Zsil völgye magyar tagozatain jelenleg üresen állnak, illetve gazdára várnak a következő katedrák: 4 biológia, 3 kémia, 3 földrajz, 3 fizika, 4 testnevelés, 3 rajz, 2 zene stb. Külön témánk lehetne a magyar nyelvű tankönyvellátás siralmas helyzete.

Kollégák és szülők a legnagyobb hálával és elismeréssel adóznak a kiváló, tapasztalt nyugdíjas pedagógusoknak, akik visszajöttek tanítani azért, hogy meg ne szűnjene a magyar

osztályok; felsoroljuk őket név szerint: Géczy Klára, Bogdán Erzsébet, Győry Irén, Lakatos Józsefné, András Anna, Grosz Marianna.

Fekete Zsolt tanár úrról meg lehetne mintázni a szórványmagyarság sorsát. Ő a Zsil völgye RMDSZ-elnöke, a petrozsényi magyar líceum egyetlen főállású tanára, mellékesen iskolalapító és -mentő. 1994 január elsején, pedagógusi minőségében, harmincegyedik szolgálati évét kezdte el a bányamedencében. De hagyjuk, mutatkozzék be ő maga, és egyben válaszoljon a kérdésünkre: honnan származik a hűség, a hivatástudat, mely pályáját meghatározza?

– Voltaképpen a Zsil völgyében születtem, de más tájakon nőttem fel, mert édesapám református lelkész, és oda kellett mennie, ahova helyezték. Sokáig éltünk a Fehér megyei Marosgombáson, ekkor az enyedi Bethlen kollégiumba jártam, szüleim szellemi öröksége mellé itt plántálták belém a köteleességérzetet. Apám később Hátszegre került, én az egyetem elvégzése után Besztercén kaptam katedrát. Ez az ötvenes évek végén történt, sok baj volt velem, mert kollégáimmal olyan merényleteket követtünk el, hogy kijártunk a környező falvakba magyar gyermekeket toborozni, hogy fenntarthatassuk a líceumunkat. Ilyen természetű politikai megbízhatatlanságom folytán 1961-ben két évig munkanélküli voltam, ezt követően jöttem vissza szülőföldemre, a Zsil völgyébe, mert ide mindenkit beengedtek. Mint veszélyes magyar felbujtó kerültem tehát az itteni hajótörtek közé, akikről csakhamar kiderült, hogy maguk is politikai száműzöttek. Mára egyedül maradtam közülük, harmincegyedik éve eszem a bányászok kenyerét.

– Voltak közben emlékezetes küzdelmek...

– Sosem szűkölködtem ilyesmiben. A legnagyobb csatánkat huszonnégy évvel ezelőtt vívtuk, mikor a szülők támogatásával nekifogtunk újraindítani az azelőtt megszüntetett magyar líceumunkat. Erre mint nagy fegyvertényre emlékszem, mert akkoriban a rendszer egyre-másra zárta be a magyar iskolák kapuit, mi pedig létesíteni akartunk, hogy a bányászgyermek anyanyelvükön szerezhessenek érettségi diplomát. Az akciónak lendületet adott, hogy a bányatröszt akkori vezérigazgatója, Benone Costinaș mellénk állt, támogatta a tervet. Volt egy híres élbányászunk, Kovács Feri, a Hunyad megyei pártbizottság tagja, őt is megnyertük ügyünknek. El is ment a megyei pártbizottsághoz, hogy győzze meg őket a petrozsényi magyar líceum szükségességéről. Nyomban kidobták, mondván, hogy nem a párt létesít iskolákat, hanem a tanügy. Így aztán a minisztériumot vettük célba, és végül sikerült újraindítani a tagozatot. A furcsa az, hogy a kommunista diktatúrában létesített intézményünk most, a forradalom után került újra veszélybe. 1993 novemberében – tanév közben tehát – közölték velünk, hogy a tíz gyermekből álló kilencedik osztályunkat felszámolják, illetve beolvasszják a román osztályba. Kérdeztük, kinek az utasítása – nem mondták, kértük a hivatalos papírt – nem volt, csak annyit mondtak, ez az utasítás. Ekkor azonnal asztalhoz ültem, és hivatalos levelet írtam az RMDSZ parlamenti frakciójának, ismerttettem a helyzetet. A beadványt vasárnap este adtam át egy petrozsényi szenátornak, hogy másnap juttassa el a címzetettekhez. Két nap múlva hívtak az iskolaigazgató, és közölte, hogy félreértés történt, marad minden a régiben.

Jtt egy rövid kitérőre átadjuk a szót Asztalos Ferencnek, a képviselőház tanügyi bizottsága alelnökének: – Hétfői napon kaptam kézhez a román nyelven fogalmazott beadványt, azon nyomban elolvastam. Kiderült, hogy tavaly ősszel a Hunyad megyei tanfelügyelőség jóváhagyásával már eleve úgy hirdettek felvételi vizsgát a líceumba, hogy lesz magyar osztály is, tehát novemberben ezt a saját határozatot akarták megszüntetni. A levélben feltüntetett számadatokból kitűnt, hogy a rendelkezés ellentmond az érvényes kormányhatározatoknak. Ezt az észrevételemet alátámasztotta, hogy a

megyei tanfelügyelőség (vagy akitől a parancs jött) semmilyen jogi dokumentumra nem hivatkozik, amikor elrendeli a magyar kilencedik osztály felszámolását, márpedig ez ilyen esetekben kötelező eljárás. Mivel jól ismerem az érvényes előírásokat, nyilvánvalóvá vált, hogy törvénytelen lépésről van szó, és a petrozsényi levelet még aznap bemutattam Emil Pop úrnak, az Oktatásügyi Minisztérium vezérigazgatójának. Mikor végigolvasta, csak annyit válaszolt, nincs semmi baj, egy telefonbeszélgetésen múlik, majd ő felhívja a Hunyad megyei illetékesek figyelmét, hogy tévedtek. Nagy elégtétellel vettem tudomásul, hogy a „meggyőzésre” még azon melegében sor került, mert másnap, kedden, a rendelkezést visszavonták.

Befejezésül arra kérem Fekete Zsoltot, beszéljen a szórványmagyarság közérzetéről, ahogy azt egy tanár Petrozsényből látja.

– A Zsil völgye valóban szórvány: a szélek szélén vagyunk. A kérdés most az, mind az RMDSZ, mind a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége számára: meg akarjuk-e tartani a szórványmagyarságot, vagy lemondunk róla, teszünk-e valamit az érdekében, vagy sorsára hagyjuk. Most ugyanis nagy divat a csángókkal foglalkozni, írni róluk, ösztöndíjakkal segíteni, külföldre küldeni őket, de közben helyettük mi csángósodunk el itt, a végeken. Trianon után a királyi Románia földet, dupla fizetést adott azoknak, akik idejöttek tanítani, ma nálunk a legnehezebb szórványban áldozatos munkával dolgozó magyar értelmiségi ugyanabban az elismerésben, anyagi javadalmazásban részesül, mint a csíkszeredai vagy a kolozsvári. A külföldi segélyekből a Zsil völgyébe nemigen jutott, gondolok itt elsősorban didaktikai anyagra, könyvre, bármilyen csekély prémiumra, ajándékra a munka nehezét végző nyugdíjasainknak. Vagy csak egy elismerő jó szóra. Harminc éve itt nem járt ellenőrzés, mely egy magyar módszertani irányítást, eligazítást adott volna, mindenki azt csinál, amit akar, amit a lelkiismerete diktál. Szükség volna egy két-három szórványvidéket átfogó szakfelügyelőre, aki tartsa a kapcsolatot a minisztérium nemzetiségi osztályával, az RMDSZ-szel, a pedagógus-szövetséggel, a parlamenti tanügyi bizottságokkal. Vissza kellene szerezniünk megszüntetett önálló iskoláinkat, ahol nemcsak az oktatás, hanem a nevelés is anyanyelven történjék. Egyetlen példa az iskolán kívüli tevékenységek áldásos hatásáról: Hunyad és Vas testvérmegyék lévén nyaranként gyermekeket táboroztatunk magyarországi üdülőhelyeken. Illesse itt hála Pusztai Gyula urat, a Vas megyei önkormányzat elnökét, aki példás önzetlenséggel és lelkiismerettel viseli szívében a mi bányászgyermekünk sorsát, és segít, ahol és ahogy csak tud, például minden évben legalább egy csoportot fogad balatoni nyaralásra. Az eredmény? Az ottani élmények hatására megnőtt a kedv az anyanyelv tanulására: míg az előző években például Lupényben tíz körül mozgott az első elemisták száma, tavaly ősszel huszonöt gyermeket írtak magyar osztályba. Ilyen és hasonló, megkülönböztetett támogatásban látom a lehetőséget, hogy megelőzzük a magyar iskolák önfelszámolódását. Mert a riasztó helyzet jelenleg az, hogy Hunyad megyében több az államtól biztosított hely magyar osztályokban, mint amennyit be tudunk tölteni, és átlagon aluli a líceumokban magyarul továbbtanuló gyermekek száma is. Elérkeztünk az utolsó órába, de nincs akitől segítséget, csodát várunk, ezzel a helyzettel a romániai magyarságnak, az RMDSZ-nek szembe kell néznie. Első lépésként érdemes volna megvizsgálni, hány zsil-völgyi fiatal tanul magyar tanítóképzőinkben, hányan készülnek, hogy átvegyék a mostani nyugdíjasok vagy magamfajta, készülődő kollégák helyét. Ha minden marad a régiben, a szórványvidékeken rövidesen kezdenek megszűnni a magyar osztályok, mert nincs pedagógus-utánpótlás, miközben értesülésem szerint a tömbmagyarság iskoláiban még ez év őszétől jelentkezik a munkaerőfőlösleg. A szórványvidékek magyar iskoláit ideig-óráig még életben tartja a pedagógusok áldozatkészsége – más kérdés, hogy erre milyen távon lehet még alapozni.

Barabás István

Januári notesz Ugorgyunk

Eltelt még egy esztendő, felejtjük el. Tételezzük föl, hogy az idei év jobb lesz, mint a tavalyi. (Ezzel mindössze annyi a baj, hogy mindig ezt szoktuk feltételezni. Na de mindegy.) Páratlan voltával kecsegtetett a múlt év, merthogy ilyen, hát szerencsét hoz – reméltük. Teltek-múltak a napok, utólag vettük észre, hogy nem kellett volna. Úlni kellett volna csöndben. Ki kellett volna maradni a boldogság-vágyásból. És csak annyit kívánni, hogy mielőbb vésszéljük át, s ahogy Pósalaky úr mondaná: ugorgyunk!

És most? Tételezzük föl, hogy ez nem más, mint amaz volt. Nem nagy szám, csak egy évszám a naptárban. Ne várjunk tőle többet, mint kellene. Ez az év olyan lesz, amilyen. Kűszködünk, kínlódunk majd benne, és valahogy csak túléljük.

Merthogy mégiscsak erre megy ki a játék.

Parasztgatya

„Bajos azt megmondani, ki a szegény ember. Az-e, aki orrával túrja a földet, és mégse boldogul, az-e, akinek nagy családja van, vagy aki nélkülözések között él, szóval nincsen az a van...” – írja Kiss Lajos néprajztudós *A szegény emberek élete* című könyvének bevezetőjében. Munkájának első kötetét hatvan évvel ezelőtt bocsátotta útjára, így a mai helyzetre a tanulmány

alkalmazhatatlannak látszik. Mégis, ha az ember elmélyed Kiss Lajos szegény-könyveiben, csakhamar felfedezi, hogy a hatvan évvel ezelőtti szegények tudatosak, rátartik, szinte büszkék voltak. Tisztán érezték helyzetüket, tudták, hogyan kell szegénynek lenni, szegény emberként megélni, időnként boldognak lenni.

Kiss Lajos a tisztességes szegény emberek mellett az ügyeskedő, tolvajkodó, könnyen élő emberekről is megemlékezik. „A könnyen élő embernek olyan a lelkiismerete, mint a paraszthatya, ha akarja, megtágítja, ha akarja, összehúzza” – írja. A nehezen élőket soha, semmiféle meglepetés nem érte, mert saját szegényszintjükön rendezkedtek be, és hatásos túlélési stratégiával rendelkeztek. A szegény asszony hagymalevest, kőmenylevest, rongyos kapcát, rökkáposztát, köleskását főzött az urának, csibéket nevelt az udvaron, s a kismalacot, amiből karácsonyra szép nagy húzó kerekedett, napról napra dédelgette. Varrást, mosást, hímzést vállalt, a keresetét féltreterte ruhára, ajándékokra.

Ma nálunk ezt a túlélési, élvemarádási stratégiát csak az tudja alkalmazni, aki vidéken él vagy városok peremkerületeiben. Ott lehet csirkét tartani, kertészkedni, malacot nevelni, nagyjából megtermelni azt, amit a család megesszik. De akit egy városi tömlakásban ért a piaczgazdaság első szele, az szinte megbénult. A lakás félelmetes rezsijét akkor is ki kell fizetnie, ha feleségével együtt elvesztette a munkahelyét. A hatodik emeleten nem lehet csirkét nevelni, malacot dédelgetni, kertnek, vöröshagymát termő földcskének pedig nyoma sincs. Teljesen kiszolgáltatottá válik, s ha nem sikerül egy új munkahely vagy a falusi rokonság segítségével megkapaszkodnia, alámerül.

Szívesen takarékoskodna, beérné egyetlen fűtött szobával, kevesebb meleg vízzel, de mindezt nagyon drágán – s ha kell, ha nem – szolgáltatják, és fölszámolják neki. Csapdába került. A lakás, aminek tizenöt-húsz éve még annyira örültek, megöli őket. Nincs

visszaút, mert a falusi ház már összedől, vagy rég eladták. Nincs hova visszavonulni a városi csödből. A panelbe préselt emberek már sehol sincsenek otthon. Valahonnan reménykedve vagy kényszerűségből eljöttek, a város pedig elárulta őket. Erre a helyzetre nem készültek fel. Túlélési technikájuk nincs, nem is lehet.

Még és mák

A metró egyik kijáratánál, a mozgólépcső és a váltókassza közötti térben kopott külsejű férfi golyóscsapágyat árul gyűrött újságpapíron. Minthogy a portéka képtelen megnyilatkozni, gazdájuk kínálja a választékát a járókelőknek. Egyszer csak az áru előtti szűk helyet két asszony veszi birtokába, csak úgy összefutottak egy kis tereferére. Pár percig állnak, de az alkalmi kereskedő rájuk ripakodik: „Maguk vásárolnak, vagy csak a helyet foglalják?”

A nőknek nem kell a golyóscsapágy, a durva hangtól megszeppenve szétrebbennek.

Parányi életkép, mégis jelképszerű. Az árus az átmeneti korszak embere. Jogtalanul bitorolja a helyet, de azt zordan védi. A golyóscsapágyat begyakorolt szarkasággal szerezte be a Csáki szalmája gazdaságból, de már a kapitalizmus kemény versenyében kínálja vásárlóinak.

Még szocialista erkölcs szerint lopott, de már a szent magántulajdon talaján állva szemtelenkedik.

Életérzés

William Graham Summer, a századelő nagy antropológusa egy példát idéz: „Valaki egy ízben ezt mondta: »Élj úgy, mint egy disznó és úgy is fogsz viselkedni.« Mire egy másik így válaszolt: »Viselkedj úgy, mint egy disznó, és úgy is fogsz élni.«” Magyarátként pedig hozzáfűzte: „A két mondás egyenlő mértékben igaz.”

Ahogy elnézem ezt a koszos, kedvetlen várost, szinte meglepődöm, hogy életben maradtam az ünnepek alatt. Mit mondjak, röfögöm kell...

Kitekat

Vasile Popescu román állampolgár este leül a tévé elé, és bizonyos, hogy percekben belül hirdetést lát a villodzó képernyőn. A legrafináltabb módszerekkel buzdítják Camay szappan és hasonlók vásárlására. Eközben, a kutatók szerint, körülbelül tízszázalékos valószínűséggel átlapozza az újságot, ahonnan pár oldalnyi kereskedelmi biztatást kap. Ezt is megunván, igyekszik behallgatni a rádióba, ám ott is éppen termékkínálatról szól a dal. Fejét kiszellőztetendő, veszi molyrágta télikabátját és sétálni indul. Az ezt követő negyedórán elgyönyörködhet néhány tucat hatalmas plakátban, tanácsot kap, mit csináljon a pénzével.

Amint nyakát nyújtva megbámulja a

sétahajózó Rothmans-legényeket, hatalmas szemétkupacba botlik, cipője orra épp egy döglött macskát rugdos: A jófrancba – mormolja undorodva –, hogy én milyen balek vagyok! Bezzeg ez valóra vált! – mérgeződik, és eszébe jut, hogy amikor a Kitekat-reklám macskatápját mutatták a tévében, ő mindig dühtől vörösen ordította: Dögölj meg, a világ minden macskája dögöljön meg! Ezt kívánta Popescu polgártárs buzgón a Kitekatnak.

És lám, hullnak már. – Ahelyett, hogy a konzervre koncentráltam volna, ha már így beváltak az óhajom – dohog tovább –, azt most hazavihetném, és végre jóllakhatnék, de nem tettem, mert világeletemben balfácán voltam, ez van, a Kitekat-konzervről is lemaradtam – tesz pontot önsanyargató bölcselmeinek végére Popescu úr, és odarúgja a döglött macskát a járda közepére. Mert ugye, a legjobb öröm a káröröm: – Botoljanak csak bele ők is! – gondolja – a nyavalyás Pepsi-érzéssel ténfergők.

Képzelt riport

A tévé magyar adásának decemberi *Ébresztője*, mármint a fiatalosan gondolkodók műsora sugallta az alábbi képzelt riportot a temesvári diákfesztiválról.

A fiú (heavy metal rajongó) technikásan helyzetbe hozza a lányt. Szépen leteperi a farmerbekecsére, s ha türelme van, vetkőztet. Lehúzza róla a lovaglőcsizmát, harisnyafarmert, műselyemblúzt, szivacsbetétes melltartót. Ráveti magát, lecsókolja róla azt a sokféle kozmetikai szert (hazai gyártmány: a mennyiség pótolja a minőséget), amit magára hordott. A lány még mindig olyan, mint a penge. Vág. Combjait kissé összezárja, összpontosít az arcára, hogy szét ne hulljon azzá, ami. De a heavy-metál rajongó nagyon ért a nőkhöz, így a lány is koncentrálni, Axel Rose-ra gondol. Maga előtt látja pilótadzsekiben, kockás flanelingben, sortban és tornacipőben. Sikkant egyet. És akkor szépen, gyorsan, egyenként...

A lány máris öltözik, mos' kurvának gondolsz, kérdezi, annak, a nők mind azok – mondja a fiú. A lány el. Egyenesen a diákfesztiválra, ahol egy sarokba húzódva poszt-technopop kreációt hallgat. Könnyei folynak felhúzott térdére.

Tévériporter jön: – És jó volt? – kérdezi.

A diáklány égő szemekkel néz a kamerába, nyilatkozik:

– Hát, ami azt illeti, tudod, a szervezés, az még nem az igazi.

– Egyedül vagy a barátoddal jöttél?

– Egyedül. Tudod a barátom román, és nem szereti a magyarokat...

Riporter és lány elvegyül az „egyedül a buli volt jó”-tömegben.

Ezalatt a fiú is összeszedte már magát, s épp előveszi örökhatáridő naplóját, jegyez, hogy aszongya: „Nem szeretem a magyarokat!” Töpreng, bekarikázza-e. Ezt muszáj, hosszú távon még fontos lehet –, gondolja, és fekete filctollával vastagon aláhúzza az x-ik magyar lány nevét a szexleltárban.

Sziasztok!

Lázár Edit

Sinkó István

Varakozók, magányosok

Politikától fertőzött

Tartuffe, Képmutatók cselzövése, Occisio..., Hamlet: nagyszerű sorozat volt a Bulandra Színházban, a nyolcvanas évek közepén, Alexandru Tocilescu rendezésében. Akkor lett érett, nagy rendező. Aztán évekre eltűnt a neve a színházi plakátokról, mondták, hogy súlyos beteg, egy németországi klinikán kezelik, művésen él. A 89-es fordulat után sem jöhetett haza rendezni, miközben Hamletje (ezt az erdélyi közönség is láthatta vendégszínházi bejáratán) bejárta Angliát és a fél világot, nem kevés dicsőséget szerezve a címszereplőnek, Ion Caramitrunak és a társulatnak. A tavaly végre hazajött Tocilescu Antigonét rendezni. A bemutató még júliusban volt, de csak egy előadást tartottak belőle meghívott közönségnek, ősszel pedig ismét európai turné volt az együttes (többek között Budapesten), mivel Goldoni-év volt, egy Goldoni-darabral, a Komédiaszínházzal, Silviu Purcărete parádés rendezésében (mulatságos és eredeti előadás, de nem olyan óriási, mint az Ūbū vagy a Titus Andronicus volt; sajnos, éppen nem játsszák, de alkalmadtán vissza-

stilizáltságot, mert ez hamis eredményre vezet. Helyesebb meghagyni rítusnak (így „igazabb”), ahogy Andrei Șerban tette az Antik Trilógiában (ebből a Médeia Kolozsvárra is eljutott a kétszáz éves jubileum alkalmával), vagy visszavezetni a karéknak, ahogyan a pireusi színházról láttuk sok évvel ezelőtt (Elektra) a felejthetetlen Aszpaszia Papatanasiouval (nálunk Balogh Éva tudott ilyen szívbe markoló vércsehangon megszólalni a kolozsvári színház Magyar Elektrájában). De apa és fiú, Kreón és Haimón drámai összeütközése pálinkázás közben, egy falusias kocsmasztal mellett? Ettől megdermed a néző, és a sok apró, hangsúlyozottan hétköznapi fizikai cselekvést (Kreón derékgig lemosdik, Euridiké fehérneműt mos ugyanabban a rozoga mosdótálcában) inkább csak kuriózumként veszi tudomásul. És nem rázza meg a sok

elnöki és kormányrésztvétel, a választási kampány teljében.) Látnivaló: Tocilescu valami egészen mással helyettesítette az Antigonával együttérző thébai vének kórusának szerepét is, de ennek megint csak semmi köze a drámához. (Mellesleg ez a „kórus” néha egészen alantas érzelmekre és tettekre ragadtatja magát: akad, aki elveszi a megkötözött Antigoné karóját vagy csuklósíkját, lerángatja a lábellenőjét – úgysem kell már neki.)

Mit mondhatnék a szereplőkről? Az a dolguk, hogy beilleszkedjenek egy energikus és a mesterségét – művészetét – magas színvonalon gyakorló rendezőnek a maga módján karakteres elképzelésébe. Tocilescu kitűnően kézben tartotta a „kórust”, valamint a főiskoláról épp csak kikerült két nő főszereplőt, Crina Mureșant (Antigoné) és Tania Popát (Iszmené). Izgatott, szenvedélyes játékkukban – kell-e mondani? – nincs semmi szoborszerű. Iszmené sem az a szelíd báránka, ahogyan korábban szokás volt ábrázolni, inkább nővéreért szorongva, kétségbeesetten aggódó kamaszlány. Antigoné pedig csupa feszültség, indulat. Egy mai

Tocilescu Antigonéja a bukaresti Bulandra Színházban

térek rá). Bemutató előtt Tocilescu arról beszélt a Cotidianul riportérének (1993. július 13.), hogy eredetileg a hatalom legitimitása és Kreón kegyetlen sorsa vonta magára a figyelmét; mint tragikus téma, amelynek minden felelősen gondolkodó vezető megfontolásra kellene készítenie. Aztán a jugoszláviai események más irányba terelték elképzelését. „Megpróbáltam valahol itt, ezen a lepusztult tájon felépíteni a darabot, ahol őrlött vezetők bárhol, bármely pillanatban őrlött törvényeket hozhatnak, ahol minden képzeletet felülmúlóan tombol a kegyetlenség, az őrlés, az iszonyat. Tőlünk két lépésre.”

Meg kell mondanom, mindjárt in medias res: nem volt jó gondolat. Az ellenkezőjéről nem tud meggyőzni még a kiváló George Steiner sem, akinek okfejtését erről a témáról egy Párizsban megjelent interjúkötet alapján szemelvényesen közli a műsorfüzet; ebben egyaránt szó van Kierkegaard-ról, Heideggerről és – a Mennyei Béke Terének temetetlen holtjairól, Pol Pot vagy az afrikai fajüldözés áldozatairól. Annak idején szinte áhítattal olvastam Steiner több mint harminc évvel ezelőtt írt egyetemi előadását (magyarul kötetben A tragédia halála címen, 1971-ben jelent meg), amelyben egészen ritka empátiával „siratja el” a magasrendű tragikus szemlélet fokozatos kipusztulását műveltségünkben. Persze, ebben az évszázadban sok minden történt az emberiséggel. És történelmi napjainkban, két lépésnyire tőlünk. De a szarajevói mindennapos öldöklésből nem lehetne tragédiát írni, a szenvedésen és iszonyaton kívül hiányzik belőle minden, ami ehhez kell: emberi nagyság, katarzis, megtisztulás, erkölcsi elégtétel. Az ilyen tragédiát elhárítani kellene, megszüntetni minél előbb, minden lehetséges eszközzel, nem pedig várni, hogy bekövetkezzen a nagyszerű vég, amelynek tudatára a tragédia épül. Látnivaló, hogy két ellentétes tendencia kerül egymással szembe, mihelyt az esztétikai értelemben vett tragikumot hétköznapi tragikummal próbáljuk behelyettesíteni. Az igaz, hogy háborús körülmények még gonoszabb törvényeket szülnék, mint a legkönyörtelenebb diktatúra. Mint egy hatványra emelt Kreón. De Antigonének nem azért kell meghalnia, mert háborúban az emberek eldurvulnak, és a legrosszabb indulatok szabadulnak el bennük. Ez egy olyan realista (naturalista) társadalomkritikai szemlélet, amelyhez a görög tragédiának semmi köze. Itt minden egy egészen más dimenzióban történik, ahol „fejünk fölött a csillagos ég, és bennünk az erkölcsi törvény” (Kant). Antigoné Kreónnal és a halállal dacolva az erkölcsi (isteni) törvénynek engedelmeskedik, amely azt mondja, hogy a holtaknak meg kell adni a végtisztességet, ne maradjanak temetetlenül, akármelyik oldalon harcoltak is. Ezért vállalja az önkéntes halált.

Mindebből következik, hogy nem jó a görög tragédiát „közel hozni a mai nézőhöz”, megszüntetve benne a

vörös festék (látott a tévében igazi vért), a becsapódó lövedékek fülsiketítő csattanása, a gépfegyverropogás a magasból (repülőgépről vagy helikopterről). Érdekes, Tocilescu nem számolt azzal, hogy egy Antigoné-előadásnak már lélektani szempontból is mással kell megfognia a nézőt, mint amibe szemünk-lelkünk (szomorú, de így van) lassan belefárad.

Isten tudja, milyen díszletet tervezett eredetileg Dan Jitaniu a darabhoz, de amit előadás előtt (és kezdetén) látunk a nyitott színpadon, az ahhoz a másik dimenzióhoz tartozik, amely a dráma természetes közege lehetett volna. Ez egy (talán) áldozati oltárt formázó, nemes és egyszerű vonalú idom (háttal, középen, ha a páholyok felől nézzük, de kétoldalt is van ülés, amfiteátrumszerűen), amelyről dúsan redőzött peplumként omlik le egy végtelen hosszú fehér lepel, egészen a színpad, a játéktér széléig. Amikor megkezdődik az előadás, levegőt fújnak alá: hullámszik, mint a tenger. Aztán a hosszú lepel lassan lecsúszik a színpadról, és ami elének tárul, az maga az emberi szenvedés és nyomorúság. A megsértett és megalázott emberiség. És még mindig nagyon hatásos, olyan (vagy a fordítottja), mint amikor régen a neorealista filmekben a nyomor és elesettség képei fölött felhangzott a Bach-korál vagy ehhez hasonló. Ez itt egy háborús „éjjeli menedékhely”, kiképző vagy menekülttábor, de inkább ez is, az is. Nyomorúságos emberi lények gunnyasztanak a félsötétben egy-egy szakadt pokrócon, alvózsákon, kiszolgált gumimatracon, csak a Korifeusnak jutott ülő alkalmasosság, egy tábori szék. Valami külvárosban vagy elővárosban vagyunk, jobb oldalon a macskakövek között szolgálaton kívül került villamosínek, hátul Tolnai Ottó azonos színhelyen, a háborús Jugoszláviában játszódó darabjának, a Kolozsváron tavaly fődíjat nyert Könyökkanyarnak elképzelhető díszlete vagy annak szakaszott mása: egy derékba tört villamoskocsi (vagy talán autóbusz, mert itt-ott gumikerekek támaszkodnak hozzá), amelyet lakókocsinak használ Kreón és Euridiké (a királynő majd ebben a „palotában” vet véget életének, „vére” sugárban fröccsen a kocsiablakra). A cselekmény részint a tábori élet katonás keretei között halad előre (reggeli torna és kiképzés), kényeret is osztanak, egy-egy nyomorúságos darabot, a cirkuszi játék sem marad el a lazítás perceiben, ilyenkor párok simulnak egymáshoz, persze nem mindig fiú lánnyal, táncolnak, mindenről megfélemezve, valami retrozene francia sanzonszerű dallamára, amelyet a szereplők dúdolnak, majd váratlan hangerővel felharsan a legkeményebb rock, és vele elszabadul az a fiatalos tombolás, rángatózás és ringatózás, hosszú üstökök előre-hátra dobálása, ritmikus derékriszálás és harsány hanghatás, amiben olyan sok minden keveredik a protesztól, a világból való kivonulástól a manipulálható tömeghisztériáig (ha nem egyébről, hát azért, hogy egy nagyvonalú tolerancia, liberális szellem, a szabadság és demokrácia jelenvalóságát hirdesse, mint Michael Jackson bukaresti megakonzertje 1992 őszén,

tinédzser Antigoné alakít – jól. (Anca Păslaru ennek

megfelelően öltöztette a két leányt, és persze a többieket is farmerbe, bermudába és más effélékbe, Kreón, a Korifeust, az Őrt tábori öltözetbe.) A Haimont játszó fiatal színész (Mihai Călin) a két leányhoz képest egészen jellegtelen volt, alig vált ki a kórusból, mintha csak egy fiatal lett volna a sok közül. A legnehezebb dolga Ion Caramitrunak volt Kreón szerepében. Igyekezett megtartani a rendező és a maga eredeti felfogását a hatalommal rosszul gazdálkodó és ezért kegyetlenül megbűnhődő Kreónról, de minél közelebb került Théba a délszláv hadszíntérhez, ez annál lehetetlenebbé vált, elvégre egy Seselj vajdát mégsem játszhatott el Caramitru, ennél jobb az izlése. Maradt tehát a tartózkodó, visszafogott játék, amely ebben az előadásban, ebben a hangszerelésben úgyszólván eltűnik. A királyné, Euridiké szerepe sokkal kisebb és passzívabb, ezért Irina Petrescu néma színpadi jelenléte is mindig beszédes, sokatmondó lehetett.

Sok szép pillanata van az előadásnak, amelyekben rá lehet ismerni Tocilescu legjobb formájára. Ilyen például az, amikor Antigonét magasba emelve úgy viszi a kórus sziklabörtöne felé, mint Hamletet a négy százados, megölve, ami rá vár: a vállalt végzetet, a dicső halált. És egy leány a kórusból megcsókolja meztelen lábát ... Egy ilyen „apróság” mindjárt megemeli az előadást.

Talán a befejezés villant fel a legtöbbet abból, amit a rendező elgondolt, de a két „rész”: a drámában adottat, és azt, amit a mai történelem „hozzáírt”, nem mindig tudta összeforrasztani. Kreón sorsa beteljesedett, és darabjára hullott a világ, amelyet kemény parancsokkal védelmezett. Látjuk, amint halottait siratja, de hangja nem jön át az iszonyú gépfegyverropogáson, amely mindent és mindenkit elpusztít körülötte. Ahol a tábor volt, de korábban még emberi közösség, ott most tetemek sokasága egy-egy utolsó rándul, ahogy a fegyverek valahonnan a magasból lekaszálják őket. De hol a megtisztulás? Helyre áll-e az erkölcsi világrend, amelyért az életével áldozott Antigoné?

Még csak annyit: a diktatúra idején a román színházművészetet az tartotta életben, mi több, igen magas színvonalon, hogy politizált. Arról beszélt (legjobb előadásaival), ami a nézőt a legérzékenyebben érintette, és ezt általában könnyebb volt elmondani például Shakespeare-rel, mint egy mai darabban. Részben a kényszerűség, egészen pontosan a cenzúra megtevesztése diktálta azt is, hogy a rendező finomabb, nehezebben megfejthető utalásokkal dolgozott, és ez a rejtett másra utalás végül is nem volt művészetidegen, inkább érdekes balkáni „szürrealizmus”. Ami most folyik (Szophoklészsel, Shakespeare-rel, Csehovval), az a politika önként elfogadott terrorja. Miközben a politika minden gondolatunkat megfertőzi, a művészet (színházművészet) sokszor mintha abban tetszelegne, hogy lám, élni tud kivívott szabadságával. Holott csakis az a dolga, hogy értékeket hozzon létre, többé-kevésbé szabadon, a körülményektől (főleg a gazdasági nyomástól) függetlenül, ha lehet, egyedül a művészet törvényeinek (öntörvényeinek, itt helyes az elcsépelet szó) engedelmeskedve. Így lesz a színházművészet a civil társadalomé.

Kacsir Mária

Erdei ellenutópia a húszas évekből

Fegyzetek Molter Károly Metánia RT című regényéről 2.

A visszájára fordult világ bemutatását ironia lengi be. A végletes helyzetben ábrázolt különös figurák, mind az alvilágiak, mind a földiek tulajdonképpen saját magukat egymás torzképében szemlélhetnék. S ehhez az állapothoz már nemcsak ironikus távolságtartással viszonyul az elbeszélő, de a gúny különböző fokozataihoz folyamodik. Az ironikus szerkezetek különben az egész művön végigvonulnak, és a szöveg láncolatában más minőségekkel együtt fordulnak elő. Esmény és valóság, létező és kellő között a szakadék áthidalhatatlan...

Elhatározását valóra váltja az ügynök: Sillóval és Rózsival látogatóba indul Metániába. Elkezdődik a fantasztikum birodalmában tett utazás elbeszélése. A lenti forgószélben ijesztő, Kafka műveiben ismert metamorfózison mennek keresztül a látogatók: Hegyi Manó harminc centiméteres hegyi manóvá változik, s paripa is kerül alá egy mokus „személyében”; Sillóból aranyos szőrű borjú, Rózsiból meg páva lesz. Torz, groteszk figurák kelnek életre, és lépnek kapcsolatba gázország előkelőségeivel, a vakond-pappal, sündisznó-tanítóval, Gazolini Lehel miniszterrel. A fővárosi fogadáson maga a kormányelnök vesz részt. Mint a történet egyik fontos momentumának központi figurája jelenik meg, s pohárköszöntőjében átfogó képet fest a metán társadalomról: „Itt nincsenek elnyomott fajok, mert mindenkit a mélybe nyomott a föld, mi gyűlöljük a magasságot, és képzeletünk csak a mélységet járja. Életünk a sírral nem zárul, azon túl leszünk csak igazán jó hazafiak a rothadásban és a talajunk megrágyázásával. A Nap lángolása önkön szűri le a mérgét, nekünk már csak lassan bomlasztó kémiai erejét küldi, a hasznos analízist, melyből mi szintézist csinálunk. Az önk politikai mértéke éppen azért bizonytalan és forradalmi, de nálunk üzlet és termelés, a hozam az érdem és a mérték, és nagyon sokat és nagyon soká kell szagban jeleskednie annak, akit a haza tömegei az államjavak fölötti rendelkezéssel tüntetnek ki. Nálunk csupán a szagnak vannak nemesítő hagyományai, nem a születésnek és a mi világunk öntudatát jelképező zseni az új kémiai gyökök felfedező vitéze! (...) Önöknél az egyéni kultúra tette lehetővé az ózontól mámoros sarlatánok diktatúráját! Nálunk azonban nincsen ózon és nincsen áldemokrácia, nincs diktatúra, csak a közös állambirtokot megmunkáló kollektivitás. Jobb családjaink patináját a

rozsdá és a penész helyettesíti. (...) Értelmi és erkölcsi arisztokrázimusunknak pedig messze érezhető eleven ereje van: a polgári szorgalom az illatozásban!” (50–51.)

A bankárok dolga viszont – hangsúlyozza válaszbeszédében Silló –, hogy valóban a Nap fénye nyomán születő „átkos liberalizmust”, a türelmetlen emberszemléket megfékezzék, perifériára szorítsák, hogy alarendelődjenek a „fizetési eszközök és az illatos üzletek birtokosainak”. (52.) Szépül hát ennek következtében a fölvilág is, hasonul a metánok gyönyörű hazájához.

Végletes, eltorzult formában idézi meg az elbeszélő mind a kollektivitás elveire épült, mind az egyéni szabadsággal alapuló társadalmak képét. Elvtelenségen és erkölcsnélküliségen alapul mindkettő, s ezért is virágozhat például a korrupció, s a megkötött üzletek illatozhatnak...

Egy újabb fejezetben tablószerűen, mintegy seregszemlére emlékeztetően jelenítődik meg a metánok teljes társadalmi tagozódása. A bemutatás keretét az az esemény szolgál, amely ünnepi előadásra a Nemzeti Grottába szólítja a metánokat. Groteszk figurák és helyzetek sokasága teszi harsánnyá, nevetségessé és visszataszítóvá ezt az eseménysort. Az egyik epizód szerint például a Manó előtt felvonuló metán hadsereg „tisztelettel ropogtatta egyszerre a gázkészülékét.” (70.) S hozzáfűzi ehhez még az elbeszélő, mintegy kommentálva az esetet: „Manó visszafojtotta lélegzetét, különben elájult volna ettől a hódolattól.” (uo.)

Ha a konstrukció arányaira is pillantást vetünk, annak hármastagolását észlelhetjük és egyfajta ellenpontozó építkezést. A történet első harmadának végpontjára esik éppen az említett eseménysor csúcspontja (a pávából földi nővé visszaváltozott Rózszi mezítelenségével meghódítja Ezerszagországot a metánok Nemzeti Grottájában – vö. 77–78.), és ezzel azonos jelentőségű és funkciójú a szerkezet tekintetében a történet harmadik harmadában elhelyezett másik csúcspont. Az elsőben bemutatott esemény fordulatot jelent, s második nagy szakaszába lendül át a történet, amikor is a fölvilágról alászállt Rózszi attrakciójával meghódítja ama Förtelország társadalmát, amely a nőt elhanyagolhatónak tartja, úgynevezett „nemi kiegészítő” szerepet szán neki. Illusztrációjaként ama földi tételnek, hogy „az értekek üzleti szolgálatba állítása a

legtisztább művészet.” (71.) A második, ezzel egyenértékű, újabb fordulatot hozó esemény mintegy replika az elsőre, annak párja s egyúttal ellenpólusa, lévén, hogy ennek helyszíne a fölvilági Maruzia, de kulcsfigurája az alvilágból származó Gazolini, aki szenzációs „szagopusával” nyeri meg nemcsak a várost és országot, de a nagyvilágot is az immár megkötött illatos üzlethez és Hegyi Manó nagyratörő vállalkozásának, a Metánia Részvénytársaságnak.

A történet második eseménysorában kap helyet a fölvilági kalandok, esetek és bonyodalmak megjelenítése, s ezek szemléltője, majd cselekvő részese, sőt irányítója az alvilági Gazolini Lehel, akinek neve a fönti világ szótára szerint Szilárdnak felel meg. Egyik fejezetben az elbeszélő a liliputi gázminiszter emberré nevelését beszéli el, egy másik meg szintén fontos eseményt foglal magában: az alvilági „hírhallók”, a vakond-pap és a sündisznó-tanító látogatását, amelyből kiderül, hogy züllik immár a metán társadalom egésze a földiek látogatása következményeként, illetve a gázminiszter távozása óta. Veszélyben az „ósi rothadás szelleme” – jelentik a „hírhallók” az időközben hazaáruuló lett gázminiszternek –, s a világosság forradalma fenyegeti Metánia „áldott sötétségét”. (150.)

Az alvilági utazás és kalandok elbeszélését és megjelenítését tehát a fölvilágiaké követi, s ez utóbbiak éppen Gazolini „gázopusa” létrehozásának megjelenítésében csúcsosodnak. Ez a második tablószerű nagyjelenet, párja az elsőnek, éppen a történet utolsó harmadának kezdőpontján kap helyet, és tulajdonképpen a fölvilág társadalmának modellszerű leírását foglalja magában a kisvárosi korzó bemutatásán keresztül – mintegy újabb groteszk seregszemle gyanánt. (vö. 172–184.) Eközben, majd ezt követően a figurák egymáshoz való viszonyában is döntő változások mennek végbe, konfigurációjuk átalakul (a korrumpáló és korrumpálható Manó létrehozza nagy művét, a Metánia RT-t, amely magába olvasztja a Silló-féle Bank of Mezőséget is), más figurák pedig a hivatali-társadalmi hierarchiában újabb, előkelőbb pozíciókba kerülnek (Helén, Vilmos), a gázminiszter pedig fölvilágivá, emberré és férfivá érik, aki immár fabulának tartja Metániát, gyermekfantáziának régi eszményeit, s odaadással tanulja mestere irányításával a bankszakmát. A szerzői narrátor

Az ember csak úgy kapkodja a fejet, nehogy egy eltévedt golyó valahonnan Gázából vagy a Dinári Alpokból eltraffálja. De hát egy percnyi csend ha beáll a szörnyűségek nonstop-műsorában, akkor (mint a tévében két horror közt egy idióta reklám) a Münchausen báró ágyúgolyója süvít el a füle mellett: egy újabb égrekiáltó hazugság. Ebben a nagy fejkapkodásban aztán nem csoda, ha fontos dolgok maradnak észrevétlenek. Csak mert fűtülésüket nem követi becsapódás, nem támad nyomukban tölcsér. Ellenkezőleg: mivel pozitív események, gyógyítanak, halkán hegesztik a sebeket, természetüknél fogva enyhék. Ilyen kis meg nem ünnevelt „semmiség” például a Háromszék ezredik megjelent száma, amit a felgyűjtött olvasnivalók és felgyűlő penzumok közepette csak hetekkel később vesz észre az ember*. Ilyenek a ritka, manapság egyre ritkább igazi viccek, melyekben a legsötétebb teleken se szenvedtünk szűkséget, mert a reményünk s a humorérzékünk valahogy érintetlen maradt a diktatúra gáztamadásai közepette, míg ma a „tisza” oxigéntől is képesek vagyunk elájulni. Ilyenek azok a felismerések, mikor egy pillanatra (az események s a

híradókazetták rohama, kattogása közepette) egy másodperc tört részére úgy érzi az ember, hogy hoppá – megértett valamit, talán éppen a Nagy Összefüggést kapiskálja, hogy miért is fűződik érdeke a dél-ingus viszály szításához a grönlandi fókavadásztrószjt japánok által finanszírozott új fokföldi leányvállalatának... Aztán kialusznak a

*A Hét időben köszöntötte laptársunka. – A szerk. megj.

reflektorok s újra jön a sötétség kínzó pánikja, a totális butaság és kiszolgáltatottság érzete. Nem csoda. Mert néha még saját anyanyelvi médiáinkon is keréketört mondatokat dadognak a szpikerek. Apropó, van egy újabb abszurd vicc erre is; hogy aszongya, megy a négy törpe a vadonban s elszántan, harsánnyan, kitartóan fűjják, hogy „mi vagyunk a héttörpeeee!” – míg nem valaki felfigyel és részvevően rákérdez: – Enyje, ti négytörpe, miért éneklitek tele torokból, hogy heten vagytok? –

Mire a sor megtorpan s a rangidős szomorú sóhajjal adja meg a választ: „Nincs ember...” Bizony, bizony. Egyre kevesebben leszünk és egyre jobban meg kellene becsülnünk egymást s még ezt az állapotot, ezt a stádiumot is hátha vissza kell sírnunk; mert csak azt látja az ember, hogy minden egyre romlik, zuhanásszerű a visszaesés, a hanyatlás, a hanyattesés. Mintha tél lenne. Mivelhogy tél is van. Csúszós a terep. Milyen vicces mikor más tehetetlenkedik egyensúlyát veszítve, mielőtt odaveri magát. De most mindnyájan, együtt és egyszerre kerültünk erre a lefagyott, alkalmi jégpályává változott utcára. Ügyszólván bejöttünk a mi utcánkba. Tehetetlenek vagyunk a csúszós demagógiával, a tudatlansággal, a rágalommal, a rosszhiszeműséggel, a bunkósággal, tehetetlenek vagyunk a tehetetlenséggel szemben. A kinn, a biztos talajon, a pálya szélén álló, a kívülálló szemében milyen komikus, milyen mulatságos lehet a kapkodásunk! De lassacskán ezen kívül már valóban „nincs ember”...

Lászlóffy Aladár
ERASMUS
ernyője CLV.

mintegy külső nézőpontból láttatja a regény záró epizódjában Gazolini Szilárdot, a „szépreményű magántisztviselőt”, amint éppen soros tennivalóját végzi gépiesen: írógépén válaszeveleket kopog a cég valamely partnerének: „Folyó hó 15-én kelt becses levelét vettük és...” (223.)

Ezzel a zárással az író a történet befejezetlenségét állítja. A nyitott mű melletti opcióját látjuk ebben. Egyrészt. Másrészt pedig a regénybeli történet foglalkoztatta az író, hiszen egy késői interjú (in. *Közelképek*. Húsz romániai magyar író. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1974. 27.) tanúsítja, majd fél évszázaddal a *Metánia RT* megjelenése után, hogy egykori regénye folytatását írja Molter Károly, bizonyítván ezzel azt is, hogy életművében nem folytatás nélkül maradt egyszeri írófő gésztus a szatíra és utópia választása.

Egy modern kor ihlette mű a *Metánia RT*. Elég talán, ha befejezésül egyetlen jelenségre hívjuk fel a figyelmet, és pedig arra, amely abban áll, hogy az író az állandósult és általánossá lett kétely jellemezte kort és magatartást poétikai-nyelvi vonatkozásban, a két-, olykor többértelműséget keltő eljárások révén ragadja meg. A regényen láncszerűen végigvonuló ironiának köszönhetően ugyanis ez a többértelműség uralja a szöveget. Ironiát szül, mondtuk, a legátfogóbb értelemben, hogy az elbeszélő és hősei között nagy a távolság, áthidalhatatlan a szakadék, de ironikus szerkezetek jönnek létre kisebb egységekben is, egy-egy leírás, jellemzés, kommentár esetében például, illetve a szavak szintjén. Az egyértelmű és egyirányú nyelvi közlést számolja fel az elbeszélő a szó és nyelvi játékok elindításával is. Egy-egy szóbeli hang „eltérítése”, szóferdítés, összetett szavak esetében eszközölt szintagmaátültetés a bemutatott világok valamelyikét jellemzi, és jelzi azt is, hogy a távolság a látszat ellenére nem nagy a kisszerű földi és ennek negatívuma, az alvilág között: *bűzkör* feleltethető meg a *bűvkör*nek, *szagértő* a *szakértő*nek, *földbolt* az *égbolt*nak, *gázalom* a *lázalom*nak, *gázúres tér* a *légüres*nek, *bűzokádó* a *tűzokádó*nak, *Nemzeti Grotta* a *Nemzeti Színháznak*.

A korabeli kritika (Bálint György, *Nyugat*, 1931. 1. 58–59.) dicséri a mű alapötletét, de kifogásolja, hogy végigvitelében nem következetes az író. („Időnként felkap egy-egy ötletet, lehetőséget, megforgatja ügyesen, szellemesen játszik vele, aztán eldobja, hogy sohase lássuk viszont.”) Az 1945 utáni kritikai feldolgozás és irodalomtörténeti értékelés sok évet várat magára, majd amikor elkezdődik, illetve sorra kerül, akkor a regény utópikus vonásai ellenében annak társadalmi szatírát emeli ki a kritikus, de egyúttal fel is rója, hogy az író megkerüli („akarva-akaratlanul”) a „nyílt, közvetlen ábrázolást”. (Molter Károly: *Iparkodj, kisleány!* Elbeszélések. Irodalmi Könyvkiadó, Buk. 1964. ; Izsák József bevezető tanulmánya; lásd különösen 23–26 oldal) Dicséri, hogy világosan lát az író a burzsoá korrupció

bemutatásában, sőt „jól látja” a proletariátus erőit, mi több, a harc végét is, ugyanakkor képtelen fenntartásának ad hangot, mondván, hogy „a regény egészében a dolgok annyira összekuszálódnak, hogy az olvasónak nincs tiszta áttekinthetése a szembenálló erőkről és a lappangó osztályharcról.” Pozitívumnak minősíti, hogy a regénynek „egységes mondanivalója” van, viszont ez „sokat veszít erejéből” a „szerkezet esetlegessége, áttekinthetlensége és lazasága, valamint az ábrázolás elvontsága, áttételessége folytán”. Majd mentegeti az író: „Az effajta írói attitűd (a szatirikus) még a világirodalom legnagyobb csúfolódóinak is próbára tette erejét (...)” Végül pedig konstatálja: „nem is versenyezhet a műfaj világirodalmi remekeivel” Molter regénye – de új, egyedülálló szint képvisel irodalmunkban.

Az alapötlet és következetlenség vonatkozásában megismétli Bálint György meglátását Sóni Pál és az akadémiai irodalomtörténeti összefoglaló is, s ezt variálva utóbbiban további kifogást találunk a regénnyel szemben: „az igen szellemes, de túlbujánczó mellékötletek a cselekményt nehezen áttekinthetővé teszik, s az ábrázolás veszít átfogó erejéből”. (*A magyar irodalom története*. VI. kötet. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965. 950–951.)

Jó évtizeddel ezek után, s a regény második kiadását (1969) követően, emel szót Varró János ezen külsődleges szempontok, ideológiai, műtől idegen követelmények, illetve a visszatükrözést a regényen számon kérő megközelítés ellen. Szerinte a *Metánia RT* egyik csúcsteljesítménye a két világháború közötti prózaírásunknak. Páratlan avantgárd remekműnek tartja. (Molter Károly: *Bolond kisváros*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1976; Varró János előszava) Sóni Pál pedig egy 1969-ben írt portréjában korrigálja saját korábbi értékelését, és megállapítja a regényről, hogy egészében nem szatíra, hanem „a valóság prizmjában átszűrűt szürrealista ízű regény, amelyben modern polivalenciák játszanak (...)” (Sóni Pál: *Írói arccélek*. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1981. 129.) És még egy figyelemreméltó recepció: Nicolae Balotă tág összefüggésekben, értően méltatja mind az írói életművet, mind a szóban forgó regényt. (Nicolae Balotă, i.m. 104–112.)

A szerkezet hibájának felrótt „esetlegesség”, „lazaság”, „áttekinthetlenség”, illetve terjengősség vagy a regényt illető „szabálytalan” minősítés tulajdonképpen annak legbensőbb nyelvi-poétikai sajátossága. Mintegy emlékeztető a Molter-mű: tekintsük szövegnek, élő nyelvi valóságnak azt, aminek az a lényege.

A *Metánia RT* magaslátáról széttekintve Molter Károly regényírása mondhatni folytatás nélkül maradt öröksége a romániai magyar irodalomnak, holott vitalitása és maisága tagadhatatlan: lenyűgöző nyelvi erő sugárzik belőle. A benne foglalt eredeti, szembeütő világszemlélet nem kinyilatkoztatászerűen vagy tételek illusztrálásaként, hanem nyelvi megalkotottságában, szövegszerűségében mutatkozik meg.

Beismerő vallomás-

sai kell kezdenem: az idén elkezdtem írni egy regényt – feltételes munkacímre: *Az ördög Háromszéken* –, és a magam ámokfutó dilettáns módján megjelenítettem benne az ördögöt, 1952 őszén, egy háromszéki faluban, ahol épp a hagyományos őszi vadászat előkészületei folynak... Mióta egy – önálló történetnek is felfogható – nagyobb részlet a *Háromszékben* folytatásokban megjelent, furcsa dolgok kezdtek történni velem, melyeket – hm? – az ördög bosszújának is tarthatok. Elfelejték dolgokat, eltévedek ismerős városrészekben, nem köszönök tisztelt ismerőseimnek –, (akiktől ezúton is elnézést kérek) – nem válaszolok levelekre, elhagyom kedves tollaimat... s legújabbban már rosszul is idézek. A *Hét* december 3-i számában megjelent, Köntös Szabó Zoltán regényéről írott bírálatom mottójában például tévesen Reményik Sándornak tulajdonított egy közismert versrészletet, amelyik nyilvánvalóan Dsida Jenő klasszikus remekéből, *A tükör előtől* való. Nem kétséges számomra: az ördög incselkedéséről van szó. Olvasóim elnézését kérem, ezentúl soha többé nem fogok önfeledten „fejből” idézni, le fogom ellenőrizni a memorizált idézetek forrásait is, ördög(öm) ugyanis egyelőre még könyveimben nem keverte össze a szerzők nevét. Bár ki tudja, ki tudhatja, mit, miket hozhat még a jövő?...

Bogdán László

Bogdán László AZ ERDÉLYI KERTMOZSI Éjjel a nyírben

kapu nyikorog a nyírben
kőröskörül sírnak a nyírfák
szóródnának a szélben széjjel
szabadulásukat várják
de nem repülnek el soha
rád gondoltam kedvesem ottan
csak ülsz valahol a sarokban
és rám gondolsz míg én terád
és csöndben szürcsölsz teád
valaki csönget összezrensz
magad köré nézel felállsz
hát gyere gyere kedvesem
nyírfáink közt lobog a hold
feltámad minden ami volt
fehères szórt fényben lejti
táncát és múltját elfelejti
félem nézel csöngetnek újra
és a szettered összehúzza
Indulsz megnézni ki lehet
(és sír lobog a szeretet)
olyan leszel akár egy fénykép
visszanézel még távolodva
kapu tárul nyírségi éjben
denevérszármayon szél suhan
nem láthatlak viszont soha
kőröskörül nyírfák neszeznek
be kell lépnem a kapuba!

(1985)

Mi van a nyírségi nagykapun túl?

balla zsóflának

a kapun túl hegyi temető van
a temetőn túl egy régi város
harangok szavába fogózva
rég eltűnt árnyékok között
fátyolfüst szálldos
kérdőjellel vállk az égen
neveket adva a vágyának
kétségelnének s a nyárnak
szállnak az árnyékok
deletről keletről
a felejtés mélyéből szállnak
a kapun túl süllyed el egy város
száját nyálja a sárkány
régli templom inog a fényben
láthatnád is ha arra járnál
exkluzív ipari tenyészet
mesterkedik EZT akartad látni?
hiszen a kapun túl a nyírben
nem ugyanaz a nyír van
a búcsú kendő csattogva szállnak
magukat mondják kiabálnak
most csukódik be minden ablak
magányos kereszten ül a holló
valakik utánad kutatnak
kérdőzködnek tétováznak
egyszerre csattog minden rolló
el vagyok veszve azt hiszem
huzat is van vigyázz szívem
a huzat jön-megy elviszen
vigyázz magadra gyermek
mindenütt kanálisok vernek
és vermelt arcú férfiak
mi van a kapun
a nyírségi nagykapun túl?
csak rejtégés van és ámulat
jön a holló megy az angyal
és zabálnak a kotrógépek
a kapun túl van egy régi város
főterén műezzin kiáitoz
promenádján
szűrt októberi fényben
meséket varázsol egy bazáros
és ő is én vagyok
magam nem hallom elfelejttem
szavaim is sorra elejttem
itt állok kifordított tenyérral
minek is nézni széjjel??
most tárul ki körülöttem a város
utcák ágaznak szét sugarak
magányos középpont magányos körben
most veszítem el magamat
a kapun túl a régi nyírben
(1985. október 2.)

Szextáris

Ven Zoltán

Paul Drumaru

Válasz

Csigabiga gyere ki - lakáscserét játszani - ha ott hagyod a kalyibád adok alád szép paripát - kerget farkút tengerit: nem nyerit de elmerit - - csigabiga tengert jársz - periszkópba kukucskálsz - kélhajónak fedélzetén látsz sok pazar csajt és egyént: ha nem tetszik amit látol - odapökní leszel bátor és volt egyszer hol nem volt visítózó olajfolt - - - ne szégyellj hogy nyálkás vagy - mert hát ilyen minden agy (kivéve a naganagy) - hajbenőtte csontburokban - izél - izad mint te ottan: csigabiga szarvas rügy! ez nem magán- ez közügy -

csöngnek veres telefonok: nagyhatalmiak - te konok! - - vár az enszi bizttanács - nemzetöblet: népforgács - csigabiga!!! mézsguriga!!!! minek néked a kalyiba? - válj meg tőle - nődd ki magad - - lenni - tán nem akarsz - szabad!?! - - - Ajaj! Csend volt, de akkora, mint egy megrajzolt, megfestett zongora, mint annak rezzenetlen billentyűsora, mint azon hat (hét? plusz-mínusz egy?) mécses lenni fej - Szabadság-szoborrá váltan szemlélheted: mit rejtegethet az élet belseje a pillanatnyi halál sokszorosító *potenciáltásának* keresztmetszetéhez képest? Holló repül ki a csiga bigájából - vagy csak az első világháborúból megtért Csákika látja ezt Máty Tamás fehér inghátán, miközben ő maga kötelességtudóan szemléli a padlás ablakán túli másodikat? Álmodjunk

együtt? Ha összeálmodjuk álmainkat, összeilleszkednek, vagy kölcsönösen kiütik egymást? O. K. vagy K. O. lesz? Ez itt a bökkenő: Paulus Damaszkusz felől jő - de árnya, árnyéka S-alakú - s a Napot nem lehet lepiszkálni az Égről - mert nem *szimpla* fényes Kő - - - A kilencvenes évek derekán tehát hívom ki a csigabigát - sóval és kenyérral kecsegtetem - tudom, hogy ott van - kocsonyás tetem - de tudja ő is: a kenyér jó - viszont a kenyérhez jutni a só/miatt nem bír -

FÉLOLDALAS

ugyan azon az okon a-/min/ a sókristályt féll tömördek házatlan tengődő rokona; ül - mondom - ül tehát ott agyba-főbe - spirál-rejtekekben ásatagköben - Csigavérl

mondja - én mondom: Kár! - erre ő hollóval reagál - hogy Holló mondja, hogy Soha már - - - Pedig milyen szép lett volna - szarván fogni - nagyvívgyázva ősz tudását mind kiszopni - szájra venni - világga kürtölni - gazdagítani az emberi tudást. Megért volna egy atommeghajtású tengeralattjárót. Még ha szét is lövi azt a másikat, azt a kéjest. Ezzel szemben a télies hangulat eluralkodik. Csáki Pál visszahelyezi fejét az ablakba. Tülnéz a közelmúltnak ráháruló sávján, a múlt század irányába. Jól kivethető még ajka mozgásáról: Csigabiga gyere ki! És mit lát szemem? A hívó száj eltorzul, jeges fogak lyuggatják az év leghosszabb éjszakáját. Gyerekes ajkai keresik egymást, de az a valami feszít. A Szfállin. És persze, persze: ráharap. (Rövidzárlat.)

Halász Anna

Gellért Sándor tiszti rangja és a negyedik szavalóverseny

Ha egy költő emlékét szavalóversennyel szentelik meg, ez arra mutat, hogy olyan költőről van szó, akinek az íráson túl „úgy kellett, mint a parasztnak a föld, a csendes eső és a tiszta nap”, hogy szüntelenül mondja, hallja a vers ritmusát, muzsikáját, mert tudatosan és tudat alatt egyaránt érzi és vallja, hogy a költő: *énekmondó*, mint Homérosz, hogy a vers varázsa még az írás előtti időkből származik, s így nem csak az érv, a logika, de a mágia titokzatos erejét is magában hordja. Évtizedek múltán is visszacseng az emlékezetemben Gellért Sándor sajátos, szinte „ráolvasó” áhítatú és hevű versmondása, de még inkább az, amit mondott. Röviddel 56, a nagybetűs 56 előtt történt, hogy a Kolozsvárról Vásárhelyre áttelepített *Igaz Szó* első művészeti-közéleti nagy akciójaként, végigutaztatták az országon és felléptették Gellért Sándort, kiragadták falusi remeteségéből a négy gyermekes tanítót és felvillantották előtte a nyilvános siker lehetőségét. 56 leverése és annak az egész geopolitikai környezetben legszigorúbb romániai megtorlása véget vetett a cenzúrázatlan költői megnyilatkozás lehetőségének. A mű, a népi versformában fogalmazott eposz, a *Magyarok háborúja* azóta sem látott még napvilágot. Egyes részletek megjelentek belőle, több nem. Pedig az első költői reagálás volt ez a magyarságot katasztrófába vivő háborúról, kétségbeesett és tisztánlátó mű, amit aztán évtizedek múlva követtek memoárok, dokumentumgyűjtemények, és a legutóbbi években végre Sára Sándor filminterjúorozata a túlélőkkel. Nemeskürthy István könyve, a *Rekvium egy hadseregért* verte le a kényszerű hallgatás lakatját, de Gellért Sándor eposza még mindig nem vált könyvvé, bár a költő már hat éve halott. Az eposznak pedig - gondolom, nem én fedezem fel ezt az irodalomtörténeti, történelmi realitást - ott van a helye a *Rekvium egy hadseregért*, a *Kompország katonái* és Sára filmje mellett. Az egykori hadapródormester évekig szinte ki se mozdult a falujából, omló falú házban szűkölködött. Eleinte próbált „ártatlan”, „menős” dolgokat írni, tényközlő, rimes riportcskákat, gyermekverset - de nem ment. Szerencsére a társak, költőtársak felkeresték remeteségében, hallgatták az énekmondását, s a temetésén Kányádi Sándor kimondta, hogy „Gellért Sándor gallerjára/felvarrták a tiszti rangot”.

De a *Magyarok háborúja* mint könyv még mindig várat magára, a költő utóélete is jórészt rangrejtve folyik-folyna, ha nem teremtette volna meg a kegyelet szűkebb pátriájában a Gellért Sándor nemzetközi szavalóversenyt, a tágabb szülőföld teljességét képviselő fiatal versmondók számára. Mert bár csak alsó korhatár van, tizenhat év, azért a verseny zsűrije - Kötő József, Kereskényi Sándor, Boér Ferenc, Elekes Emma, Jónás Gabriella - elsősorban és joggal, a legfiatalabbakra koncentrál.

Ezúttal, a negyedik alkalommal, Kárpátaljáról, Ukrajnából

nem érkeztek meg a jelentkezők, s a szlovákiai jelölteket is órákig tartották a határon, csak úgy, bosszantásból, magánszorgalomból, hogy aztán összefagyva, de humoránál maradván fússon be a három középiskolás versenyző, a Csemadok alelnökeivel. A Vajdaságból eljöttek a versenyzők is, s a zsűriben Jónás Gabriella szabadkai színésznő is, de megragadó, megrázó jelenlétük, megnyilatkozásuk arról vallott, hogy szinte utolsó mohikánokként tartják a magyar műveltség frontját, mert az emberek menekülnek, csak három-négy színész maradt egy-egy társulatnál, s az újvidéki Magyar Szó főszerkesztője épp a napokban kapta meg a katonai behívóját... A két szavaló, Domány Zoltán mémök és Krepity Olga munkanélküli magyartanár, harmincas, érett emberek, felkavaróan izgalmas verseket hoztak közvetlen környezetükből, a reménytelenségből és fenyegetettségéből, visszafogott, de annál mélyebbről fájó hangon viaskodva az önazonosság elvesztésével vagy a halálos kórral, amiről a már nem is élő költő barát vallott. A felvidéki gyerekek közül az egyik leányka Márai Sándor *Credo* című versét, mondta el, mint a szülőföld kultúrájának jelképét, s egy kicsi, huncutképű, még mutálóan vékonyka hangú fiú, Lévai Attila vérbeli humorral adott elő egy részletet Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című könyvéből és egy merőben ellenkező prózarészletet Görgey Gábor *Volt egyszer egy Felvidékjéből*.

Nem a díjazás protokollja szerint emelem ki azokat a teljesítményeket, amelyeket érdekesnek találok, hiszen sem Krepity Olga, sem Lévai Attila nem nyert díjat, de - mint az egyébként elég iskolásan szereplő miskolci kislányok vigasztalták tanárújukat -, a jelenlét a fontos, s ez igaznak bizonyult. Ami reveláció volt a vendégeknél: hogy milyen erős a vendéglátó közösség. S valóban, a kötelező „kisebbségi vers” kiválasztása Kányádi Sándor és Szilágyi Domokos műveivel és népballadákkel excellált, a tizenhat-tizenhét évesek meglepően gazdag irodalmi műveltségét és érett ízlését mutatva. Három fiúra és három lányra hívnám fel az érdeklődők figyelmét. Fordított sorrendben, a magam szubjektív értékelése szerint. A lányok mindhárom marosvásárhelyiek. Ferenczy Gyöngyi első díjas szép hangú, pallérozott beszédű, értelmes, nagyon bájos kislány, igényes, de túl nehéz feladatot nem vállaló. Kulturált és kifogástalan, hibátlan a teljesítménye - ám nem több. A másik kettő színészygyerek, de nem „az anyu” rendezi, nyomja őket. Török Illyés Orsolya épp azt szenvedte meg, hogy előadás módjára az édesanyját idézte, pedig nyilván egyedül dolgozott, mivel épp a szövegeértelmezése vall a harmatos érzékenységre, s egyelőre az elemző készség alulmarad az érzelmes meggyőzősággal szemben, ez pedig nem az Illyés Kinga szemlélete. De mivel egyesek azt gondolták, hogy „be van tanítva”, kapott egy hatost (nyilvánosan kiállították ki a zsűri

jegyét) - és feltehetőleg emiatt a méltatlanság miatt nyerte el - joggal - a közönség díját először, majd végül a harmadik díjat. Ami azt mutatja, hogy ha a szakemberek fontolgatnak és kifogásolnak is, a kislány őszinte érzelmegzaltsága, intelligenciája, kecses mozgása hatóképes. Én nagyon becsülöm a merszet, amivel oly nehéz szövegeket választott, mint Kányádi Sándor *Apokrif éneke* és Faludi György *Haláltánc-balladája*. Tudja, mit akar, érti a verset, alázattal közeledik hozzá - de elöntik a kislányos könnyek. A próbatétel s a közönség rokonszenve egyaránt használni fog neki, ha lecsillapodik az első kísérlet izgalma. Csiky Csengele meglepően érett és erős egyéniség. A *Fogarasi István balladáját* mondta és Szócs Gézáttól *A várkapitány visszatérését*. Kérlelhetetlen állásfoglalás, világos gondolatmenet, s valami megkapóan modern, kemény öntudat jellemzi versmondását. Valaha édesanyját, Balázs Évát is hallottam tizenhat évesen szavalni. Ő áhítatos volt és félték, de ha megszólalt, a Nemere süvített a balladából. A lánya távolabb van a természettől s a hagyománytól, otthonos a modern kor konfliktusrendszerében, de mindent magával hoz, amit örökölt.

A fiúk: Tapasztó Ernő aradi középiskolás előbb egy Dsida-verset mondott, majd a döntőben egy végtelenül szomorú Karinthy-prózát, humorral és érett humánnummal. Jövője van egy ilyen gyereknek. Mike Pál zilahi középiskolás előbb Csokonai *Csikóboros kulacsával* s nagyon finom „részeg” játékkal derítette a közönség kedvét, majd Szilágyi Domokos *Magyarok* című versét látszólag a hagyományos „élő könyv” stílus puritán mozdulatlanlanságával, de valami döbbenetes, megszenvedett, „érted haragszom, nem ellened” forrongással mondta el. Felnőttnek sem fájhat ilyen mélyen ez a problematika. Végül, a verseny nagy revelációja Laczkó Róbert gyergyóditrói fiú, a Márton Áron Kollégium diákja. Szilágyi Domokos *Lázadását* és Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét mondta el, úgy, hogy - különösen az-elsősével - akár a hivatásos színpadon is megállhatná a helyét. Szöges ellentéte az ugyancsak ditrói Brassai Viktornak, aki magas volt és súlyosan komoly, míg ez a fiúcska kicsi, könnyed, hajlékony, játékos hajlamú, de a legnagyobb tragikumot is elbíra az egyelőre kölykös, sovány válla. Lehet, hogy majd a színiakadémiai vizsgán nehezményezni fogják, hogy nem elég magas. De belülről egy méter nyolcvan. Mint mondjuk Dustin Hofmann.

S persze, különböző színvonalon, még igen fontos szövegek hagzottak el. Például - ha nem is díjra éretten Szisz: Egy apokrif Vörösmarty-kézirata. Egy művelt, gondolkodó, nagyigényű korosztály sejtett fel a kétnapos versenyben: a vajdaságiak vészjelzésével szemben, jövőre, erős előőrs az anyanyelvi költészet ügyének. „Ki viszi át - a túlsó partra?” Kérdezte Nagy László a szerelemről. A magyar verset ezek a gyerekek átviszik.

S ez Gellért Sándor zubbonyán maga a lovagkereszt. A vajdasági tragikus üzenetűekkel, a felvidéki gyerek tiszta, szép beszédével, eredeti választásával összefogva a hazaiak nagy kiugrását, azt hiszem, nem túlzás elmondani Arany Jánossal, hogy „Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal, Van élni abban hit, jog, és erő.”

Alkotáselméleti dilemmák

„Számomra egyébként minden gyűlöletes, ami csupán oktat, anélkül, hogy cselekvőképességet gyarapítaná vagy közvetlenül élénkebbé tenné...” Talán Goethe e szavai kerülnek majdan a – ma még megíratlan – alkotáselméleti traktátus élére, mottóként. E meglátása azonban a kreativitáselméletek kritikája számára is iránymutatónak tűnik.

Ezelőtt tizenöt évvel még meg lehetett határozni az alkotáselméletet úgy, mint „olyan komplex interdiszciplináris, tehát több tudomány bevonásával készülő tant vagy elméletet...”, amely az alkotás jelenségeit vizsgálja, méri, e jelenségek léttrejöttét magyarázza... abból a célból, hogy részint társadalmi, részint szervezeti, részint pedig egyénlélektani szinten segítse az alkotási termékek előállítását”. (Magyar Beck István) Mára azonban a „komplexitás” nézőpontja legalábbis problematikusá vált. A meghatározásban ugyanis olyan tudomány körvonalazódik, amely nem a cselekvőt, nem is annak történetileg kialakult és szociológiailag vizsgálható tudását tanulmányozza, hanem magát a cselekvőképességet. De ezzel be is lép ama parttalanságba, amit az interdiszciplinaritás divatja hozott létre, s amely – minden módszertani határtalansága ellenére – a „teória esélyeit” hirdeti a rendszerelmélet révén.

A cselekvőképesség mind a két „végén” nyitott, azaz nem zárható le sem a cselekvő alany, sem a cselekvés eredménye felé. A cselekvő alany felé való nyitottsága azt jelenti, hogy a cselekvőképesség nem igazán instrumentálizálható, azaz nem választható le képességekből és készségekből felépített formaként a cselekvő szubjektumról. Ez az instrumentális kísértés egyébként megszűnőben van: mind a tudásszociológia, mind a kulturális antropológia ma már olyan szemléleti keretbe helyezte a szubjektum-tudás-cselekvés-összefüggés kérdését, hogy a korábbi „interdiszciplináris” szétválasztások eljelentéktelenedtek.

A cselekvés eredménye felé való nyitottság viszont azt jelenti, hogy a cselekvőképesség, vagyis az alkotóképesség (a kreativitás) felől nézve nem határozható meg pontosan, hogy annak eredménye egy adott társadalmi közegben mikor válik „alkotássá”.

A kreativitás instrumentális elméletének irrelevanciái az úgynevezett produktív és reproduktív gondolkodás összevetése révén mutathatók ki. A kétféle gondolkodás megkülönböztetése a pszichológiában majdnem százéves múltra tekint vissza. Produktívnek nevezik azt a gondolkodást, „amelynek során az ember előzetes ismereteire, tapasztalataira, készségeire vissza nem vezethető problémamegoldásokhoz jut.” (Magyar Beck István) A reproduktív gondolkodást – ezzel szemben – az előzetesen birtokolt ismeretek, készségek, tudás alkalmazásaként határozták meg. A produktív gondolkodást később a kreativitással azonosították.

A klasszikus tudatlélektanon belül (a „két végén lezárt” alkotóképességet tekintve) ez a felfogás elfogadhatónak látszik: csak a gondolkodás belső folyamatát tekintve, a felfedezés valóban egészen más lényegűnek tűnik az alkalmazáshoz képest. Empirikusan azonban az is bizonyítható, hogy az alkalmazás mindenre kiterjedő, általános folyamat. S a bizonyítás módja az, hogy a produktív tartott műveletekről sorra kimutatjuk, hogy bármelyiküket vennék is, az lényegében csupán alkalmazása a problémamegoldó egyed által birtokolt készségeknek és tudásnak. Ez leghamarabb az úgynevezett próba-szerencse megoldásmód kapcsán derült ki.

A tudománytörténet számos próbaszerencse úton létrejött felfedezésről tud. Az egyik legközismertebb példa az Edison-féle izzószál, amely egy véletlen felismerésen alapszik. A pszichológusok körében az ilyen példák nyomán teret nyert az a felfogás, hogy minden felfedezés lényegében véletlen felismerés. A véletlen megoldások viszont az alkalmazás sajátos fajainak tekintendők. Ugyanis pontosabb deduktív ismerv hűján a problémamegoldás az esélyes ismeretek, készségek empirikus próbálgatásainak formáját ölti. Ebbe a koncepcionális alapsémába még az alkotás mélylélektani elméletei is beleférnek. Számos, a tudomány számára ténylegesen új eszme a személyiség tudattalanná vált régióiból ered, sőt – s ezt Hermann Imre írja Bolyai János kapcsán –, csakis onnan. Az eszmék ebből a tudattalannól előgomolyogva öltönek precíz körvonalat, miután a „próbák és hibák” módszere révén már a problémahelyzethez illeszkedtek. A tudománytörténetben erre az értelmezésre is lehet példát találni; közismertté vált például az az anekdota, amely Kekulé felfedezését, a benzolgyűrű feltalálását a neves kémikus egyik álmával magyarázza, melyben a saját farkába harapó kígyó alkímista emblémája jelent meg.

A produktív és a reproduktív gondolkodás tehát semmi esetre sem abban tér el, hogy az egyik gondolkodásmód a semmiből teremti az újat, a másik pedig alkalmaz. Inkább arról van szó, hogy a reproduktív műveletek során a problémamegoldó tudatosan, s egy explicittehető logika szerint alkalmazza rendezett ismereteinek elveit egy újabb területen, míg a produktív gondolkodás során létrejött alkalmazás nem tételezi fel a tudatosságot s a logikai rendezettségét. A produktív és a reproduktív megnevezés ezenkívül egy külső szempontot is belép. A pszichológiai értelemben produktív gondolkodásmód eredménye ugyanis nem mindig olyan produktum, amelynek „alkotás”-rangja van. Erre, kézenfekvő példaként, a tehetséges tanulók által újrafelfedezett, de egyébként már létező ismereteket, tételeket lehet megemlíteni.

Van a kreativitás pszichológiájának olyan vonatkozása is, amely túlmutat az alkotóképesség vizsgálatának instrumentális zártságán; ez az alkotó személyiség

involtségének a kérdése. Az ítélnőképesség sohasem – még az egzakt tudományok esetében sem – pusztán logikai képesség; vannak emocionális összetevői is. A tudományra vonatkoztatva ebből, Polányi Mihály szerint, az következik, hogy az ítélnőképesség alapján a tudós „személyes ismeretei” állnak, a megismerésnek tehát egy személyes élményvilág felőli meghatározottsága is van. A tanulmányozott tárgyi világ személyessé tételéről több sajátos beszámoló is a rendelkezésünkre áll. Egyes tudósok önéletrajzaiban a képzeletvilág különös teljesítményeire figyelhetünk fel. Cyril Stanley Smith, aki a második világháború idején Los Alamosban az atombomba-projekten belül a fémkohászati kutatásokat irányította, egyik barátjának írt levelében elmondja, hogy munkája során milyen érzéki közelségbe került a különböző ötvözetek és határfelületek „viselkedésmódjával”. Utólag átgondolva ezeket az élményeket, arra a következtetésre jutott, hogy a tudós „felfedezői állapota” teljes mértékben érzéki állapot, matematikára csak utólag, az eredmények megfogalmazásához és közléséhez van szükség. Charles Scott Sherrington, neves angol neurológus elmondja Nobel-díjas pályatársáról, Santiago Ramón y Cajalról, hogy a mikroszkópon keresztül eléje táruló képet olyan lények világának tekintette, amelyek ugyanúgy éreznek, remélnek és tevékenykednek, mint az emberek.

De szavatolja-e a felfedezés sikerét ez az antropomorfizáló szemlélet? – teszi fel a kérdést Sherrington. Claude Bernard, a XIX. század legnagyobb fiziológusa azután lépett természettudományos pályára, hogy megbizonyosodott, drámaíróként nem lesz sikeres. J.B.S. Haldane, a genetika és enzimológia matematizálásának úttörője fiatal korában színészként is fellépett, majd esszéket és regényeket írt, sikerrel. Példájuk nem egyedi; a tudománytörténet számos hasonlót ismer, s e példák sokasága azt látszik bizonyítani, hogy a tudományos képzés szokásos, hagyományos módja nem

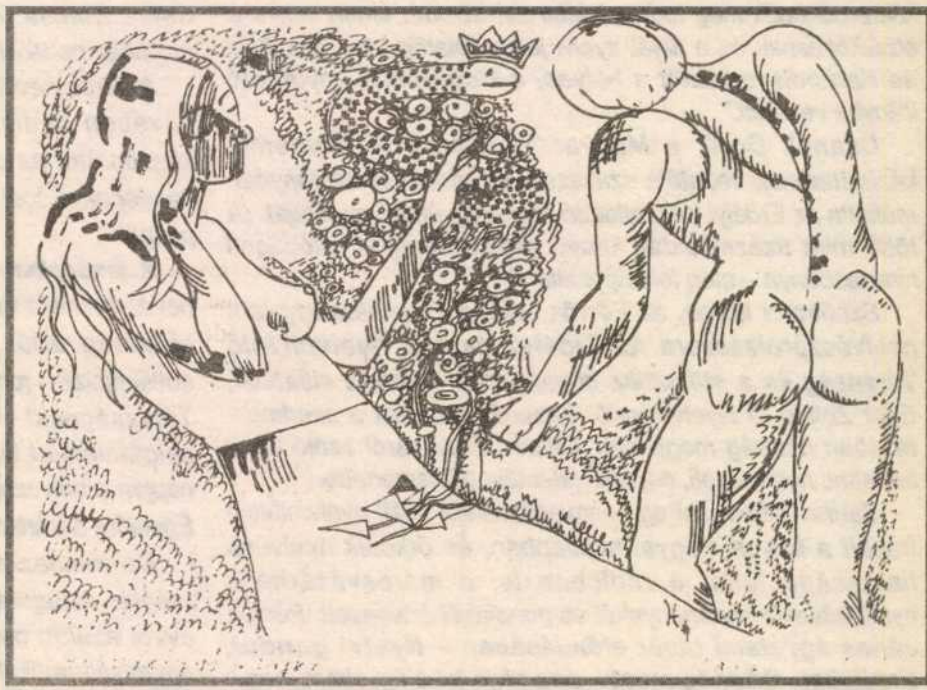
elégleges a kutatói kreativitás kibontakoztatásához, a verbális és matematikai készségek kialakításán túl szükség van még valami egyébre is. Ez a pedagógiai tapasztalat azonban nem fogja átalakítani a tudományos képzés hagyományos rendjét; a kutatók „szocializációjának” tradicionális keretei – a laboratóriumok, konferenciák stb. nem adhatók fel. Pragmatikus amerikaiak azonban építenek erre – a pedagógusok számára eléggé nyilvánvaló – tapasztalatra, s megpróbálják „technológiázni” az „álmélnödni és elmélnödni” összefüggéseit a kreativitás kifejtésében.

Robert C. Morrison, az East Carolina Egyetem vegyészeti számítógépprogramot készített számsorozatok hangokká való átalakítására; arra alapozott, hogy a számsorozatokban jelenlevő, törvényszerűségeket megjelenítő szekvenciák hallás útján könnyebben felismerhetők. A genetikus Susumu Ohno DNS-szekvenciákat alakított át ugyanígy dallamokká.

Az effajta „technológiázásoknak” Marvin L. Cohen, a Berkeley-i Egyetem fizikusa kimondottan didaktikai jelentőséget tulajdonít. Egy koreográfussal közösen színpadra alkalmazta az „elektronok táncát”, amellyel mintegy lefordította a művészet érzéki nyelvére a szupravezetés kvantummechanikai folyamatait; úgy vélte, ezzel az előadással könnyebben megérthető az egyébként csak matematikailag leírható mikrofizikai jelenség.

Felmerül a kérdés: pusztán didaktikai jelentőségűek-e ezek a kísérletek, vagy van más, alkotáselméletileg hasznosítható hozadékuk is? A konkurens diszciplínák, úgy tűnik, kioltják az elméletileg is érvényes válasz lehetőségét; egyértelműen inkább csak a „gyakorló tudomány” oldaláról lehet fogalmazni. C.H. Waddington angol biológus írta 1969-ben: „a világ akut problémáit csak teljes emberek oldhatják meg, és nem azok, akik a nyilvánosság előtt egyszerű technológusként, esetleg pusztán tudósként vagy művészként jelennek meg.” A XX. században Goethe is valami hasonlót mondhatott volna; végül is, az emberi teljesség iránti elkötelezettség az európai kultúra eszmetörténeti variációkban leggazdagabb állandó jegye.

Bakk Miklós

Havas Eszter

Aranykígyó Dajko

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 200. évfordulója

Az 1993-as esztendőben az egyetemes magyarság történetének két kiemelkedő jelentőségű mozzanatára emlékezett: 425 évvel ezelőtt a tordai országgyűlés kimondta a vallásszabadságot (a tordai ediktumról azóta bebizonyította a filológia, hogy az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozatában szinte szó szerint megtalálhatók az akkor megfogalmazott gondolatok), kétszáz évvel ezelőtt Marosvásárhelyen megalakult az a tudós társaság, amely harminckét évvel megelőzte a Magyar Tudományos Akadémiát.

Az EMKE országos elnöksége a Nyelvmívelő Társaság jelentőségéhez méltó ünneppsorozat keretében emlékezett meg az évfordulóról 1993. december 4–5-én. A védnöki szerepre a Határon Túli Magyarok Hivatala vállalkozott. Zalatnay István alelnök veretes szöveggel és méltó tisztelgéssel köszöntötte a jeles évfordulót. Benda Kálmán akadémikus, a Magyar Történelemszövetség elnöke a Magyar Tudományos Akadémia, személyesen Kosáry Domokos elnök üdvözlétével érkezett Marosvásárhelyre.

A kétnapos előadássorozatra a dr. Bernády György építette Közművelődési Palota kistermében került sor, amelynek üvegfestményein Bethlen Gábor erdélyi fejedelem látható tudósai körében, egyik domborműve pedig az Aranka György vezette tudós társaságot ábrázolja. A Kultúrpalota – ahogyan a marosvásárhelyiek emlegetik – a magyarországi és hazai szellemi élet több kiválóságát láthatta vendégül ebből az alkalomból. Kolozsvárról, Bukarestből, Sepsiszentgyörgyről, Székelyudvarhelyről, Csíkszeredából, s természetesen a vendéglátó városból Marosvásárhelyről nagyszámú hallgatóság vett részt, és mindkét napon megtöltötte a mintegy 250–300 helyes termet.

Benkő Samu történész, akadémikus, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és kora* címmel tartott előadást. Benda Kálmán akadémikus Aranka György és Ráday Gedeon levelezése kapcsán a Nyelvmívelő Társaság magyarországi kapcsolatairól érkezett. Benkő Loránd, nyelvész, akadémikus Erdély „nyelvünknek vidám tavaszán” (az idézet Aranka Györgytől) címen a tudós társaság működésének egyetemes magyar művelődéstörténeti értékeire figyelmeztetett: „... nemcsak az erdélyi magyar nyelvhasználat további sorsa, hanem az egész magyar nyelvi fejlődés alapjaiban érintő volta miatt is, nem is szólva a közös magyar nemzeti kultúra, nemzeti tudat, nemzeti lét továbbalakulására való, szélesebb keretű pozitív befolyásáról. A Nyelvmívelő Társaság, illetőleg az abban közreműködők meg tudták találni azt az utat, amely a nyelvi elzárkózásnak és a saját nyelvi jelleg feladásának Szküllája és Karübdiszé között a helyes, a kiegyenlítő, együttartó irányba vezetett.”

Csanak Dóra, a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárának vezetője szakszerűen adatolt tanulmányban méltatta az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság úttörő munkáját. (A több mint tízezer oldal kitévő kéziratömeg – valóságos kincsesbánya – még feldolgozatlan!)

Szathmári István, az Eötvös Loránd Tudományegyetem nyelvészprofesszora *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és a stillisztika* címen tartott érdekes előadást, Éder Zoltán, a Nyelvmívelő Társaság kutatója a szerkesztésében nemrég megjelent, Teleki Domokosról szóló kötet irodalmi, nyelvészeti, néprajzi jelentőségét ismertette.

Bartha János, aki egy negyedszázada közli nyelvűvelő írásait a Maros megyei napilapban, és örködik nyelvünk tisztasága fölött a rádióban is, a marosvásárhelyi nyelvűvelés eredményeiről és gondjairól érkezett. Péntek János egyetemi tanár előadásában – *Nyelvi gondok Erdélyben akkor és most* – arra hívja fel a figyelmet, hogy: „A mai nyelvfejlesztésnek, nyelvgazdagításnak, valamint az oktatásnak és a sajtónak a hiányokat kell pótolnia a nemzeti

nyelv meglévő, eddig előlünk elzárt elemeivel.”

Minden elhangzott előadás nemcsak a gondokat, hanem a lehetséges megoldásokat is kereste. Remélhetőleg, a kötetben is megjelenő tanulmányok segítenek majd abban, hogy közelebb jussunk a Nyelvmívelő Társaság meghirdette eszményeihez.

Deé Anikó tudományos kutató a tudós társaság és a Teleki-téka kapcsolatáról érkezett, Tonk Sándor történész pedig az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és az egykori református kollégium egymást kölcsönösen kiegészítő viszonyáról.

Tóth István költő, műfordító *A váradai katolikus felvilágosodás és egy Teleki Sámuelhez írt ismeretlen pásztoridill* című dolgozatában éppen arra világított rá, hogy a Nyelvmívelő Társaságnak nem csupán protestáns, hanem számottevő katolikus tagsága is volt. Egyed Emese arra a csöppet sem költői kérdésre keresett választ: poéta volt-e Aranka György?

Enyedi Sándor tudományos kutató, aki már több tanulmányt, eddig ismeretlen dokumentumot közölt a Nyelvmívelő Társaság kéziratanyagából, tanulmányában így összegezte: „A kolozsvári magyar színházat leszámítva a XVIII. század végén, a XIX. század elején nincs a magyar nyelvterületen más intézmény, amely ilyen hosszú ideig szolgálta volna a magyar nyelvű művelődést.”

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság úgy tudta mozgósítani az alkotó energiákat, hogy általuk az egyetemes magyar tudomány, irodalom, művelődési élet gazdagodott. Elegendő a tudós történészre és botanikusra, a Középpajtán lelkészkedő Benkő Józsefre gondolnunk. Ezért tartottam fontosnak, hogy dolgozatomban a tudós társaság és a természettudományok viszonyát tárgyaljam. Az orvostudomány, a balneológia elképzelhetetlen Aranka Györgyék igyekezete nélkül.

Zsigmond Győző adjunktus *Az anyanyelvűvelés és politika kétszáz éves kapcsolatáról* beszélt, míg Pomogáts Béla irodalomtörténész, az Anyanyelvi Konferencia elnöke elküldött tanulmányában – *Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom* – a Nyelvmívelő Társaság máig tartó hatását bizonyította.

Kovács András Ferenc költői estje, Illyés Kinga, Bartis Ildikó, Kozsik József, Tatai Sándor színművész, valamint Csiha Emese hárfa- és Darabont Ilona fuvolaművész fellépése bensőséges ünneppé avatta a megemlékezést.

A város nevében Nagy Győző polgármester, az RMDSZ nevében pedig Borbély László parlamenti képviselő köszöntötte az egybegyűlteket, hallgatókat, előadókat és vendégeket. Igét hirdetett Csiha Kálmán erdélyi református püspök.

A történelem keserű fintora, hogy Erdély Kazinczyjának nevét ma nem viseli utca Marosvásárhelyen, s hogy a tudós társaság 200. évfordulójára készített háromnyelvű emléktáblát – román és szász tagjai is voltak a Nyelvmívelő Társaságnak! – végül is a hatóságok (a prefektus és a polgármesteri hivatal titkára) nem engedték az évforduló napján elhelyezni az egykori Királyi Távlat épületének falán. Egyelőre a Vártemplomban találta meg helyét.

De mindez nem árnyékolhatta be a 200. évforduló rangját, hangulatát. Tanulnunk kell elődeinktől, akik 200 évvel ezelőtt hasonló körülmények között viaskodtak az anyanyelv műveléséért. Nem sirámokra, hanem munkálkodásra van szükség! – fogalmazódott meg az előadássorozat végén. Úgy legyen!

A kik tájainkon az elmúlt félszáz esztendőt eszmélő és felelősen ítélkező életkorban érték meg, furcsa módon, háromszor is egy-egy haláleset után lesték a történelem égalján a derengést. Úgy esett, hogy az élet végpontja felé ballagó nemzedékünk ismételtlen egy-egy személy pusztá létében látta megtestesülve a nagybetűs Rosszat és biztosra vette, hogy annak halála természetszerűen meghozza – ha nem is a Jónak, de legalább – a valamivel Jobbnak az uralmát a közéletben. A csodavárók mindannyiszor, ismételtlen csalódtak. De a figyelmesebb szemlézők némi élettapasztalatot gyűjthettek hasonló történelmi fordulatok megértéséhez, köztük is annak az immárom több mint kétszáz esztendő eseménynek az értelmezéséhez, amikor ugyancsak egy haláleset hozta izgalomba az akkori közepesen keleti vagy keletiesen Közép-Európát. Az történt ugyanis, hogy 1790. február 20-án meghalt II. József német-római császár, akit magyar alattvalói közönyösen kalapos királynak neveztek, mivelhogy nem volt hajlandó megkoronáztatni magát.

Sietek megkövetni a bécsi kapucinusok sírboltjában örök nyugalomra helyezett, feltétlenül nemes szándékú uralkodó emlékét, hogy az ő kilépését a földi létből képzettársításaim rendjén egy sorba helyezem olyan századunkbeli bűnözőkkel, akik közül az első 1945-ben a rommá lőtt Berlin vezéri bunkerében, a második 1953-ban egy Moszkva melletti dácsában, a harmadik pedig 1989-ben egy Bukarest környéki kaszárnya udvarán lelte halálát. Az összehasonlítás csak annyiban kézenfekvő, hogy valahányan világmegeváltást ígértek, és ígéretüknek kortársaik közül sokan hitelt is adtak – de azért II. József az állam mindenhatóságáért és a maga elhivatottságának bizonyításáért nem ontotta oly kíméletlenül az emberi vért, mint századunk említett despotái. Korjellemzőként emlékeztetek arra, hogy az a kiváló erdélyi értelmiségi, aki elindítja és megszervezi azt az igen szépen csengő nevű intézményt, melyről most megemlékezünk: Aranka György első nyomtatásban megjelent művének 1781-ben ezt a címet adta: *Felséges József császár nagy-erdélyi dicsőséges fejedelemségének és Nagy-Erdély arany idejének elkezdődött órái*. Figyeljünk csak a szavakra: „arany idő”... Ugye tapasztalhattuk, hogy mennyire esendők a lantosok, amikor saját idejüket aranykornak nevezik. De olyan évtized után, amikor Erdélyben nem hívták össze az országgyűlést, a közügyeket ezermi rendelettel Burg-beli irodájából személyesen a császár próbálta irányítani, s az állampolitika rangjára emelt németesítés a mindennapok gyakorlata lett, maga Aranka György is megbizonyosodott, hogy például vagy történelmi eligazításért nyugatabbra kell tekintenie. Így aztán tíz év elteltével Aranka György Marosvásárhelyen arról kezd elmélkedni és hamarosan nyomtatásban is megjelenő újabb írásában arról értekezik, hogy milyen hasonlóságok mutathatók ki a magyar és az angol alkotmányjogi fejlődésben s az „anglus és magyar igazgatás egyben vetéséből” arra a következtetésre jut, hogy „a” Nemzet nélkül 's Nemzetbeli Személyek nélkül, semmi közönséget illető dolog nem esik”.

Az angol példa keresése már egybeesik II. József uralkodásának tragikus összeomlásával. Mi okozta e tragikus végkifejletet, hogy az uralkodónak még magának látnia kellett életműve hirtelen szétporlását és mindazok eloldalgását mellőle, akik korábban minden reménységüket őbelé helyezték, valamint azt, hogy az aranyosnak ígérkező kornak csupán két hozadéka bizonyult megmenthetőnek: a türelmi rendelet és a jobbágyok szabad költözöködési joga? A sikertelenségnek természetesen sok oka volt, de szerintem kettőnek kiemelten fontos szerep jutott: először

Az Erdélyi Múzeum Egyesület 1859-beli megalakulásakor létrehozói nagyon is tisztában voltak azzal, hogy sok mindenben folytatniuk kell azt, amit az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság biztató kezdetek után abbahagyni kényszerült. Akár jelképesnek is tekinthetjük, hogy a nagy alapító nemzedék, élén Mikó Imrével, energiát és anyagiakat nem kímélve igyekezett a Nyelvmívelő Társaság hagyatékának birtokába jutni. Az is közismert, hogy az EME régi tagjai sok jeles munkával gyarapították az erdélyi tudománytörténet körébe vágó ismereteinket és közöttük is különösen Jancsó Elemérnek nagyok az érdemei a Társaság és Aranka György munkásságának feltárása terén.

Egyesületünk mostani újraéledése idején is igyekszik követni kétszáz évvel ezelőtt élt elődei példáját. Meg kell mondanom azt is, hogy az élénk tornyosuló akadályok semmivel sem kisebbek, mint amilyenekkel Aranka Györgyéknek viaskodniuk kellett.

És ezzel már át is tértem előadásom tulajdonképpeni mondandójára.

Benkő Samu

Nemzeti kultúra – egyetemes érték

is annak, hogy a császár már-már mániákus újítási buzgalmában igyekezett eltüntetni minden hagyományt, mellőzve annak mérlegelését, hogy hordoznak-e azok még életrevaló értékeket vagy sem, másodsor pedig nyelvi homogenizálási utópiájának, amelytől azt várta, hogy birodalma soknyelvű alattvalóit az egyenlőség útjára kalauzolja, pusztán azzal, hogy azok parancsszóra valamennyien németül kezdenek beszélni és örömeikben hamar elfeledik szeparatizmust generáló anyanyelvüket. A be nem teljesülés tragikus élményéhez és a rendeleteket visszavonó nevezetes tollvonáshoz természetesen hozzájárultak a történelem világra szóló eseményei, közöttük első helyen a Párizsból jövő hírek, melyek világossá tették, hogy a felvilágosodás eszméinek gyakorlati átültetésében az uralkodói jogkörön és cselekvőképességen messze túlmutató energiák jutottak szóhoz.

A felvilágosodott abszolutizmus bukása után a történelmi alternatívák úgy szembesültek, hogy vagy felvilágosodás, vagy abszolutizmus, közérthetőbben szólva: a szabadság vagy a zsarnokság lesz a társadalmi lét formálója. A reménykedők tekintetüket a régtől fogva várt országgyűlésre szegezték. Másfél évvel azután, hogy a párizsi nép megostromolja a Bastille erődjét és tíz hónappal II. József halála után, 1790. karácsony hava 21.-én elkezd munkáját az erdélyi országgyűlés. Ijesztően terjedelmes jegyzőkönyve s annak székérdéknyi melléklete a bizonyosság rá, hogy tennivalója bőven akadt. Memorandumok, petíciók, supplexek özönét alig győzik iktatni a jegyzők, s ezek természetesen mind tele vannak panaszokkal, sérelmekkel, no meg természetesen kérésekkel. Az országgyűlés irományainak mai olvasója előtt pontosan kirajzolódik, hogy az általános európai fejlődésben hol tart az akkori Erdély, és mi az, amit e kis ország literátus népe a felvilágosodás egyetemes eszmetárából képes volt befogadni, és hogy a közeli időkben politikai, gazdasági, valamint művelődési tekintetben milyen irányban próbál mozdulni.

Az irományok között van a *Supplex Libellus Valachorum* című híres emlékirat is, melyben az erdélyi románok negyedik nemzetként való elismerésüket, azaz rendi autonómiájukat kérik. A 34. ülésen, 1791. bőjtvas hava (március) 18-án nyújtotta be „Zágoni Aranka György Atyánkfia Anyanyelvünk” műveléséről, és egy arra a végre felállítandó Társaságnak lerajzolásáról készített munkáját”. Jó hazai szokás szerint a javaslat tárgyalását elnapolják. No de Aranka Györgynek van annyi tapasztalata a közügyek intézésének labirintusában, hogy eleve gondoskodjék javaslata széles körű publicitására.

Kinyomtatott önálló füzet formájában is közreboicsátja *Rajzolatát*, és ezzel a nyilvánosság sarkallta közvéleményt is felsorakoztatja az ügy mögé.

Az országgyűlés elé terjesztett és nyomtatásban is kiadott *Rajzolat* egy nagyszabású, mélyen átgondolt, a lehetőségek megszabta határokkal józanul számoló művelődési programnak a foglalat, mintegy magasabb szintű summázata azoknak a tudományszervezési elgondolásoknak, melyeket korábban iskolaalapító erdélyi fejedelmek, áldozatra kész főemberek, enciklopédiát, *Athenast* szerző tudós elmék pendítettek meg.

A *Rajzolat* a szellemi erők feladataként két főtárgyat nevez meg: „a nyelv művelését és a nemzet világosítását”; az utóbbiról pedig azt mondja, hogy „a világosodás, [azaz] a tudomány hazai plánta legyen”. A *mércének* azonban nem szabad hazainak lennie. Amint jóval később a Párizsban elhelyezett platina-írdium ötvözetből készült ösméter leit a hosszúság mérésének etalonja (ezt ma már a fény vákuumban megtett útja sebességével határozzák meg), Aranka szerint a szellemi életben is van értékmerő eszköz: ez a méteres az egyetemes kultúra nagyjainak műveiben öltött testet. Aranka György és munkatársai egyik nagy felismerése éppen az, hogy csak olyan nemzeti kultúrát érdemes teremteni,

amelynek eredményei az egyetemes művelődés mértéke szerint is értékeknek minősülnek. A *Rajzolat* két nagy európai tudós személyiség, Newton és Leibniz nevét említi, igaz, olyan szövegösszefüggésben, hogy nem cél Erdélyben mindenkiből hozzájuk hasonló lángelmét faragni. Ne firtassuk, hogy dőreség lenne efféle gondolni is, de igenis húzzuk alá, hogy Aranka szemében Newton és Leibniz a mérték! Ők ketten hatalmas jelentőségű szaktudományi –

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és kora

fizikai, matematikai, filozófiai, nyelvtudományi – felfedezéseiken túlmenően hosszú időre megszabták a tudományos munkálkodás módszerét, és kijelölték a kutatások főirányát. Így aztán az, aki a kettejükben testet öltött mértéket szem előtt tartva látott hozzá Erdélyben a tudományszervezéshez, szükségképpen hasznosította mindazt az eredményt, amellyel nyomokban a francia enciklopédisták és a német kritikai filozófia az európai kultúra kincsesládáját gyarapították.

A jól működő tudományos intézményrendszernek minden személyi, tárgyi és testületi feltételeit számba veszi Aranka, és azt hiszi, hogy angol, francia, német példa szerint ezeket

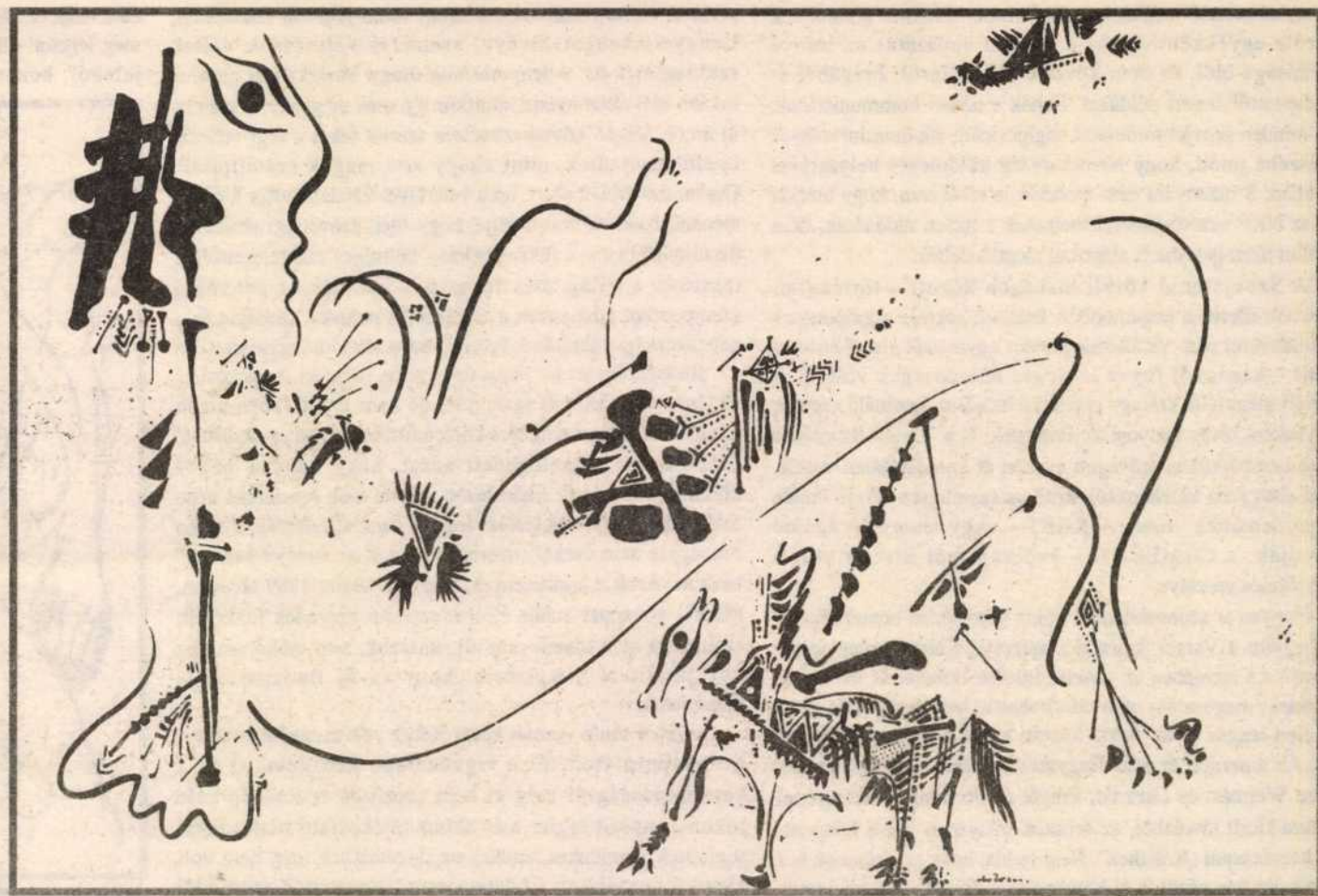
a feltételeket állami segédlettel hamarosan meg is lehet teremteni.

Már a pusztán tény, hogy a dátum szerint is említett országgyűlési kezdeményezéstől számítva kerekén három esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy 1793. december 3-án Marosvásárhelyen megtarthatta alakuló gyűlését az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, előrevetítette a jövőendő gondjait, legfőképpen azt, hogy az erdélyi magyarság csak *önerejére* támaszkodva, széles körű társadalmi összefogással tudja felépíteni a maga tudományos intézményrendszerét.

A valóságos helyi társadalmi szükséglet és a felvilágosodás egyetemes eszmevilágában való megmerítkezés együttesen hozta magával annak az igénynek a megfogalmazását, hogy az értelmiségi létformának meg kell teremteni az anyagi feltételeit is. A tudományos munkálkodás immáron nem úri passzió és nem néhány pap vagy tanár időöltő különcködése. A polgárosodásnak velejárója, hogy a tudást, a tudományt előállító szakembert a társadalomnak önérdékében el kell tartania. A tudományos munkálkodás anyagi háttérének biztosítása pedig igen sok gonddal-bajjal járt, ezelőtt kétszáz esztendővel is.

Ismeretes, hogy pénzen, anyagiakon milyen sok múlik. Így volt ez régen, így van ez ma is. De kell ám egyéb is! Mégpedig az alkotó munka sorsformáló erejébe vetett legyőzhetetlen hit. A magyar tudomány *több* bölcsőjét ringató Marosvásárhely azzal, hogy otthona volt a tíz nyelvű Calepinus-szótár magyar értelmezéseit író Laskai Csókás Péternek, a történetíró Baranyai Decsi Jánosnak, a geometriában új világot teremtő Bolyaiknak, a kanti filozófiát itt meggyökereztető Kőteles Sámuelnek, a két jogtudós Dósának, az orvosegyetemet alapító Miskolczy Dezsőnek és tudós társainak, bizonyosságot tett arról, hogy a szellem világában bármilyen zordon legyen a tél, tavasz jöttével meggátolhatatlanul kivirít a kakasmandikó.

A szegénységben is termett itt tudomány, és hitünk szerint terem a jövőben is, mert éltető eleme volt és marad a humanizmus. Éppen ezért a Csokonai Vitéz Mihály megénekelte marosvásárhelyi humanista eszmékre ezentúl is érdemes lesz vigyáznunk.

Arkossy Istvan

„Jelentes”

Lapéta cseréje

Az a tudatváltozás, mely „Kelet-Európában” a szellemileg eleven rétegeket különösen megragadta, és a kormányzó pártok legmagasabb sorait is elérte, már jóval Gorbacsov előtt megkezdődött. A Németország és Oroszország közt elterülő országokban az amúgy is különböző időben kezdődő változást a moszkvai üzenetek és intelmek különböző mértékben lendítették előre, s még ott is hatást gyakoroltak, ahol a peresztrojka szele zavart keltett, vagy azt a kérdést vetette föl – mint Hager, a kelet-berlini politikai bizottság ideológusa –, hogy ki kell-e cserélni odahaza a tapétát, ha a nagy szomszéd ezt tartja helyesnek. Sokrétegu folyamat tört itt utat. A demokratikus döntésnek, a társadalmi sokszínűségnek és a gazdasági nyereségességnek az igénye többször is kifejezést nyert, még mielőtt a megújulás szót a Szovjetunióban fennhangoztatni kezdték volna. S már akkor nagyobb függetlenségről, egyenjogú felek együttműködésének új formáiról beszéltek, amikor a Moszkva folyó partján még nem kovácsoltak európai terveket.

A fogalmak új tisztázásának útján sok régi romot kellett és kell eltakarítani. Például: azzal, hogy az 1956-os magyar forradalomról ki lehetett mondani, hogy mi volt, és mi nem – tehát népfelkelés és nem ellenforradalom –, legalábbis a papírforma szerint feladattá vált helyreállítani azoknak a becsületét, akik egy különösen kegyetlen justizmord áldozataul estek. De ha Budapesten nem fasiszta szörnyek tomboltak és vezették félre a népet, akkor miért ne kellene az 1953. júniusi kelet-berlini tömegtüntésekben azt látni, amit valóban kifejeztek. Vagyis eleinte tiltakozást a munkásság soraiban a szorító norma és a nyomorúságos életkörülmények ellen, majd – egyik órától a másikra kibővülő tartalommal s számos városra és ipari körzetre átterjedve – általában az önrendelkezés és különösen a szabad választások követelését. Amíg csak el nem indultak a tankok.

A háború utáni német és német-szovjet történelemnek ez az 1953 júniusáról szóló része korrekcióra szorul. Mindenesetre az Egységpárt vezetésének még csak nem is kellene érvénytelenítenie olyan kirakatpereket, melyeket saját soraiból kikerülők elhajlók ellen rendezett volna, a hőhárnak adott, megfelelő megbízásokkal. Ulbricht, bármit gondoljunk is róla egyébként, kitért a szovjet apparátus ez irányú kívánsága elől, és nem követte a Balkánról, Prágából és Budapestről ismert példákat. Ennek a német kommunistának, aki minden szovjet fordulatot végigcsinált, alkalmasint még az is eszébe jutott, hogy Németország különleges helyzetével érveljen. S bizonyára nem mondott le arról sem, hogy utaljon rá: az NKP vezető kádereit nemcsak a hitleri üldözések, de a sztálini tisztogatások is alaposan megzúzották.

A Szovjetunió körüli országok között – történelmi okokból, illetve a hegemonikus hatalom sokféle szempontja s a mindenkorl párt- és államapparátus egymástól eltérő érdekei miatt – kezdettől fogva lényeges különbségek voltak. A szovjet megszálló és/vagy ellenőrző hatalom domináló szerepe helyenként téves benyomást ébresztett. S a Varsói Szerződés kissé bombasztikus szövegeit éveken át komolyabban vették, mint ahogy azt keletkezésük kritikus szemügyre vétele esetén megérdemelték volna. A KGST – vagy ahogy Nyugaton mondják: a COMECON – kapcsán már kisebb volt a túlértékelés veszélye.

Hogyan is azonosíthatom volna könnyedén nemzedékemmel együtt a Varsói Szerződés szféráját Kelet-Európa fogalmával? Az iskolában ez utóbbit inkább Balkánnak hívtuk. A kontinens megosztása után mindenesetre hamar elterjedt, hogy a Keleti-tenger és az Adria közötti egész térséget így nevezék. Az amerikai és más leegyszerűsítőknak nem esett nehezükre Weimart és Drezdát, Prágát és Pozsonyt s az európai kultúra kicsit távolabbi, az oroszok irányában fekvő központjait hozzácsapni „Kelethez”. Nem csoda, hogy az eltűntnek hitt Közép-Európa végül is új körvonalakat kapott, még ha nem is

mindig és mindenütt jelölik azokat elég élesen. (...)

A népek újra magukra találtak. Európa keleti részén a változások mélyre hatoltak, mégis csak bizonyos késéssel és nem is mindig elég világosan lehetett őket érzékelni. A soha teljesen el nem temetett kulturális és vallási örökség újra előtűnt, s hamarosan minden másnak fölébe emelkedett. A nemzeti önértékelés újonnan megerősödött érzése annál nagyobb hatást fejtett ki, mivel a keleti nagyhatalom bizonytalanságából és gyámoltalanságából látszott kinőni. Az általános felfogás szerint a Szovjetunió jóval nagyobb falatot nyelt le nyugati előterében, mint amennyit meg tudott emészteni. A többit megtette a nyugati élet valóságának vonzása, ha ez el is volt túlozva. Ráadásul a Németország és Oroszország közt élő népekben már azelőtt elevenen élt az összetartozás tudata az Európa nyugati felén lakó emberekkel, még mielőtt megkezdődött a versengés a „közös házra” vonatkozó beszédek és képek terén.

Jómagam Berlinben megérezttem, a keleti politika idején pedig reméltem, hogy Európa európaizálása – főként a „Keleten” élő emberek érzéseiben és gondolkodásában – előre fog haladni. Az, hogy ebből miképpen lehetne egy darab valóság, még a hetvenes években fontos témává vált, s bizonyára nemcsak az én számomra. Ha valaki azt akarta, hogy elmagyarazzam neki, mit jelent Európa másik fele, mindig utaltam a térkép és a dombornyomás közti különbségre. Az 1945 utáni években még elegendő volt két színnel vonalat húzni; a határmódosulásokat, itt-ott szaggatottan, jelezték, a politikai eltérések pedig nem igényeltek külön színt. Ami viszont az utóbbi években szemmel láthatóan változott, azt már nem lehetett egy kétszínű térképen megfelelően ábrázolni, ahhoz inkább dombornyomású térkép kellett, amely kiemelkedésekkel és bemélyedésekkel érzékeltette az eleven történelmet.

Gorbacsov 1985-ben vette át a főtitkári hivatalt, majd utóbb az államelnököt is. Vele olyan emberek kerültek irányító posztokra, akik már az októberi forradalom után nőttek föl. A Kremlben lezajlott vezetőségváltással nem közvetlen összefüggésben, hanem pusztán életkori okokból a keleti tömb legtöbb államában, Lengyelországot kivéve, személyi változások váltak szükségessé. Az a benyomásom, hogy Moszkva új embere inkább időt akart nyerni, mintsem gyorsan megismerni számos új arcot. Végső következtetésem szerint tehát a régi vezetők tovább maradtak, mint ahogy arra maguk számítottak. Gorbacsov többet akart, mint valamivel fiatalabb vagy idősebb arcokat. Neki az volt a célja, hogy saját szövetségi rendszere viszonylatában – s főként néhány költséges elkötelezettséget tekintve a világ más részein – katonai és pénzügyi szempontból könnyítsen a terheken; a politikai stratégia és a népgazdasági számítások érvei egészítették ki itt egymást. (...)

Budapesten Kádár János úgy érezte, hogy az „oroszoknál” történt változások őt igazolják, de nem látott ebben olyan felszólítást, hogy személyes közreműködését meghosszabbítsa. Elfáradt, és megelégedett azzal, hogy nagyon nehéz körülmények között elháríthatott valami még rosszabbat népe felől. Nyugdíjba vonulási kívánságát nem teljesítették, s ebben bizonyára nem csekély szerepet játszott a „szovjet barátok” tanácsa. Azok a körülmények, amelyek között 1989 tavaszán, néhány hónappal halála előtt elvesztette maradék funkcióit, számomra nem tünnek sem alkalmasnak, sem méltónak. Ezt úgy juttattam kifejezésre, hogy az új Budapesten is megértették.

A keleti tömb vezetői közül Kádár volt az, akihez minden rutinkapcsolaton túl a legközelebb kerültem. Ő és a vaskalaposságtól még el nem torzított vezetőség vele rokonszenvező tagjai már akkor tájékoztató utalásokkal segítettek bennünket, amikor az ilyesmikhez még nem volt könnyű hozzájutni. Eközben nem tévesztették szem elől Magyarország saját érdekeit. Kádár engedte, hogy az emberek utazzanak és beszéljenek; egy időben ő volt a tömb egyetlen

pártvezetője, aki kithette volna magát egy választásnak. Az volt a vágya, hogy Európa újra egybeforrjon s egy napon megszűnjön a szakadás a munkásmozgalomban. Dolgozószobájában az a kép függött, amely Maót ábrázolja Moszkvában a „világmozgalom” vezetőivel együtt, s ezt akkor is ott hagyta, amikor a moszkviták húzták miatta az orrukot. Nagyobb benyomást tett rám 1978 tavaszán, a városon kívül fekvő vendégházban egy hosszú, négy szemközti beszélgetésünk: „Tulajdonképpen muszáj nekünk újra meg újra megvívni az 1914-es vagy az 1917-es csatákat? Nem egészen más kérdéseket kell-e megoldaniuk a szocialistáknak ma és a jövőben?” Ki akart volna a szándékot illetően ennek ellentmondani? De minden rezignált életbölcösség ellenére Kádár nagyon messze állt attól, hogy világos gondolatai legyenek a demokratikus szocializmusról, nem úgy, mint néhány munkatársa és – még következetesebben – többen az őt követő nemzedékből.

Az ötvenes évek elején Kádárt, akárcsak Gomulkrát Lengyelországban, a titoizmus vádjával lecsukták és meg is kínozták. Erről soha nem beszélt nekem, de azt határozottan éreztem, mi nyomasztotta mindvégig: az a sors, amelyre a párt 1949-ben trónörökösét, Rajk László belügyminisztert juttatta. Rajknak egy hamis vallomással kellett volna segítenie az „ügyet”, aztán megváltoztatott személyazonossággal élhetett volna valahol másutt. Ehelyett felakasztották. Nem tűnik meggyőzőnek, hogy egy szűk évtizeddel később Kádár – és nem a szovjet fél – szegte meg azt az ígéretet, melyet a jugoszláv nagykövetségen menedéket kereső Nagy Imre és bajtársai kaptak a szabad elvonulásra. Azt, hogy 1956-ban szükségesnek tartotta a kiegyezést a megszálló hatalommal, vállalta mint magyar és mint kommunista – ebben a sorrendben.

Prágában Gustav Husák, amikor 1985-ben látogatást tettem nála, meg sem próbálta elrejteti testi gyöngességét; úgy tűnt, szinte óhajtja, hogy kinevezzék az utódját. Amikor a főtitkári poszton ez végre megtörtént, nem volt észlelhető a megújulás jele. Az egykori arany Prága nem tudott új fénybe borulni. Szürke maradt, és savanyú szagú, mint évek óta mindig.

Az uralkodó párt erőtlén volt ahhoz, hogy nevével nevezze a sztálinizmus számlájára írandó bűnöket, s nem tudta helyesbíteni a prágai tavasz kártékony hatását, téves megítélését sem, arról nem is szólva, hogy elítélje az „ellenforradalmat”, melyet a nép által támogatott reformkommunisták nyakába varrtak. Annak a bizonyos tavasznak a gyászolói, főként értelmiségiek, a „Charta '77” jegyében túlnyomórészt néma, de szívós ellenállásba tömörültek. Az uralkodó apparátus nem boldogult sem a '68-as traumával, sem a Charta eszméivel.

Szófiában Todor Zsivkov – aki az összes többiekénél régebben, azaz 1955-től volt hivatalban – szintén nem riadt vissza attól, hogy várható leváltásáról beszéljen. Mint elmondta, országában sok minden előremozdult (amit könnyen meg lehetett állapítani nemcsak a politikai nyitottság némely jeléből, hanem mindenekelőtt a jelentős technológiai

Kádár János Miklós

Feminin

haladásból), de most más friss vérre van szükség. Ettől függetlenül aztán mégiscsak maradt, s politikailag túlélte idő előtt szóba került utódait.

Bukarestet nem kerestem föl 1985-ben. Messziről is könnyen meg lehetett állapítani, hogy az ottani vezető inkább az elfalazást, mintsem a nyitást választaná. Már 1978 kora tavaszán, amikor a bolgár fővárosból a románba utaztam, az az érzés fogott el, hogy egy félig-meddig kellemes környezetből egy nehezen elviselhető bizantinizmus viszonyai közé kerültem. Pedig egyáltalán nem voltam elfogult, sőt az önállóság korábbi jelei alapján inkább barátságos. De ha volt valahol jogosultsága a személyi kultusz szónak (beleértve azokat, akiknek szabad volt az asztalnál hallgatni és tapsolni), akkor Ceaușescu Romániájában volt. A csúcson álló férfi az elkövetkező időben már nem is tartotta szükségesnek, hogy megválaszolja azokat a leveleket, amelyeket a kisebbségek európai normákat kíméletlenül mellőző kezelése vagy korábbi tisztségviselők – például a külügyminiszter – kapcsolattartási tilalma miatt kapott. Nem vitás, hogy a bukaresti eltévelyedéseket sehol Európában nem fogadták nagy megértéssel. De vigasztaló-e, ha tudjuk, hogy a *government by neurosis* kommunista álarcban is zsákutcának bizonyul? Mennyi szenvedéssel van ez az út kiköveve, s milyen nehéz lesz a visszatérés!

Gorbacsov nem tévovázott, és jelezte, hogy a Szovjetunió érdekei valamivel többet is elviselnek, mint szomszédaiak tapétacseréjét. Persze azt nem akarhatta, hogy a Varsói Szerződésből való kilépés kérdését bárhol komolyan fölvesse. De elutasította magától a fenyegetőzést; amit Brezsnyevdoktrínának hívtak, s ami 1968-ban a csehszlovákiai bevonulás révén szomorúan elhíresült a világpolitikában, az már a múlté lett. Az orosz vezetők ettől fogva Finnország pozitív példáját hangsúlyozták. A moszkvai főtítkárnak mindenesetre nem volt ellenére, hogy európai szomszédai a lehető legtermékenyebb kapcsolatokat alakították ki a Nyugattal, s szoros együttműködésre törekedtek olyan szervezetekkel is, amelyek eredetileg a (kommunista) Kelet ellen jöttek létre. S ha ily módon – a Szovjetunió számára is kedvezően – előítéleteket lehetett leépíteni, annál jobb volt. Az új moszkvai nézőpontból tekintve nem árthatott az sem, ha a Varsói Szerződés tagállamaitól a korábbinál nagyobb mértékben érkeztek önálló javaslatok az európai biztonság kérdésében. Ellenkezőleg, ez segíthetett megtörni a jeget, ha ugyan volt még mit megtörni.

Kelet-Berlinben Honecker és fiatalos erőtlő igazán nem duzzadó vezető gárdája gazdaságilag viszonylag sikeres volt – a maga területén, a maga rendszerének feltételei között és persze az „oroszokkal” összevetve, akikkel kapcsolatban aztán az a mondas is járta, hogy „majd szóljanak, ha elérték a mi színvonalunkat”. Az NDK-ból érkező szállítmányok fontosak voltak. Még arrogánsabb, kellemetlenül „poroszos” nyilatkozatok hangzottak el a „Lengyel vircsafáról”. De amikor nem sokkal Gorbacsov előtt a Kreml vezetése irányt váltott, s a Szövetségi Köztársaság elszigetelését szorgalmazta, majd amikor Gorbacsov idejében is a moszkvai pozícióharcok zavarossá tették a helyzetet, Honecker az embereivel együtt megmakacsolta magát, s nem állította át a lámpát, hanem továbbra is azt jelezte, amit kellett: megbízható kitaratást az enyhülés mellett. Keleten és Nyugaton a németeknek a túléléssel kapcsolatos pusztá érdekei olyan súlyosan estek latba, hogy a két Németország vezetői – mindazok ellenére, ami egyébként elválasztotta őket – egyetértésüket fogalmazták meg: egy esetleges új hidegháború nem válhat a határ innenső és túlsó felén élő emberek kárára, s főként nem torkollhat katonai összeütközésbe. A dogmatikus pozíciókhoz való belső ragaszkodás nem akadályozta meg a „keletnémet” felet abban, hogy megfogalmazza saját külső érdekeit, s alkalmasint ott is problémaérzékenységet mutasson, ahol az „oroszoknak” jobban tetszett volna valami más.

Vajon az NDK vezetését csak generációs sajátosságai akadályozták-e egyébként abban, hogy kritikusan szembenézzen saját történelmével és elképzeléseivel? S ezek vezettek-e olyan képtelenségekhez, mint a Kelet-Berlin és Bukarest közötti tengely, amelynek egyetlen értelme az volt, hogy dacos kiállással megmutassák Gorbacsovnak és embereinek: „mi is itt vagyunk még”? Nem, az okok mélyebbre nyúlnak, és egy önálló identitás nélküli állam létét érintik. Ahol a nemzeti összetartozás sem képes belső egységet teremteni, mi marad ott még? Az erőszakos hatalomgyakorlás és a német önfenntartás között túl keskeny az ösvény ahhoz, hogy egy fiatalabb vezetőség is hosszabb ideig járhasson rajta. (...)

A dolog lényege egy korszakos jelentőségű megállapítás: demokrácia nélkül a szocializmus értelmetlen, és nem is működik. Ez a felismerés messzebbre nyúlik annak bevallásánál, hogy nincs monopóliuma sem egy pártnak az

igazságra, sem egy osztálynak a haladásra. És messzebbre nyúlik annál a beismerésnél, hogy a történelemnek nevezett folyamat kimenetele nyitott.

Hiszen nem is csupán s talán nem is elsősorban a „felépítményről” volt szó. A tapasztalat mutatta meg, mennyire szükségesek a strukturális változások – több szabadsággal a termelők és a fogyasztók számára –, hogy az egyre jobban lecsúszó tervgazdaságot hozzáigazítsák a korszerű követelményekhez, ha ugyan volt még mit hozzáigazítani. A magasban trónoló tervehatóságok jelzésszerűen sem tudtak lépést tartani a technológiai haladással, s igencsak útjában álltak a kreativitásnak meg az egyéni kezdeményezésnek. Ily módon bebizonyosodott, hogy

Stefanovits Peter: Level egy hazasságból

bár a piacgazdaság feltételei között nehezen valósítható meg a társadalmi igazságosság, nélkülük viszont egyszerűen elérhetetlen marad.

Egy olyan embernek, mint Wojciech Jaruzelski, ezt nem kellett elmagyarázni: ő tudta. 1985 decemberében történt, egy vasárnap délelőtt. Varsóban jártam, hogy politikai vendéglátóimmal közösen emlékezzünk meg tizenöt évvel azelőtti szerződésünk aláírásáról. Előbb egy feledhetetlen Chopin-koncerten vettem részt a zeneszerző szülőházában, majd rendkívül kellemes és érdekes vacsora következett a Radziwillek egyik régebbi kastélyában. Jaruzelski felesége, Barbara asszony, aki a varsói egyetemen germanisztikát tanít, kiválóan beszél németül, s otthonos mind a múlt, mind a jelenkor német irodalmában. A tábornok, ez az izzig-vérig hazafi, tudatában van annak a tragédiának, hogy a repüléshez nemcsak szárnyak, de szél is kellene.

„Őn azt mondta, s ez örömkre szolgál, hogy Európának szüksége van Lengyelországra. Kérem, tegye még hozzá, hogy a békéhez stabil Lengyelországra van szükség.”

„A lengyelek szeretik, ha csodálják őket, akár kívülről, akár belül harcolnak, vagy szenvednek... De értse meg, kérem: szeretnénk végre normális nép lenni.”

„Demokrácia nélkül egy állam csak átmenetileg lehet erős; hosszú ideig csak akkor, ha demokratikus.”

„Nem akarok a megbékélés útjába állni.”

Jaruzelski bonyolultabb ember volt, mint legtöbb ellenfele sejtette: nem csak jól kiképzett tiszt és a hadügyek szervezője, nem is csupán a kultúra s az európai hagyományok híve, s nem is csak olyasvalaki, akiben nyoma sem volt a nagy keleti szomszédal szembeni szervilizmusnak. „Nekünk sem volt mindig jó dolgunk Szibériában” – mondta.

1981-ben megkérdeztem Brezsnyevet, mit gondol Jaruzelskiről és a lengyel helyzetről. Ő előbb a párt szerencsétlen, rémes pápájára, Szuszlovra mutatott. Az undorodva megrázkódott, mivel rá osztották ki, hogy elutazzon a küszöbönálló lengyel pártkongresszusra, amelyet már nyilvánvalóan nem tudott befolyásolni; nem sokkal később meghalt. Brezsnyev másnap azt mondta a kocsiban Jaruzelskiről: „Ismerjük, sokáig volt védelmi miniszter. Egy másik, akit még jobban ismerünk, valószínűleg nem kap többséget.” Az a másik Stefan Olszowski volt.

A szovjet vezetésen belül csak jelentős késéssel terjedt el, hogy a párt teljesen leszerepelt. 1980 decemberében a moszkvai katonai vezetés még intervenciót szorgalmazott, de a politikai jóváhagyást – mindenekelőtt Brezsnyevét – nem kapta meg hozzá. A kiút egy szükségállapotként bevezetett diktatúra volt, amely a lengyel alkotmányban a „hadbíráskodás” elnevezést kapta. Az addigi vezetés egy részének öncsalása abból állt, hogy azt hitte, kievickélhet a mocsárból, ha a tábornok kabátjának szárnyába kapaszkodik. Az eredmény az lett, hogy Jaruzelski gyűlöletessé vált nemcsak saját honfitársai szemében, de külföldön is széles körben; még a Szocialista Internacionáléban is alig lehetett differenciáltan érvelni, a német szövetségi kancellárnak pedig mind Washingtonban, mind Párizsban igazságtalanul nekimentek. Sovány vigaszként meg lehetett kérdezni a vaskalaposokat Moszkvában, Kelet-Berlinben vagy Prágában, vajon sejtik-e, hányszor fordulna meg Lenin a koporsójában, ha megtudná, mi az, amit manapság kommunista államnak neveznek Európában: „egy tábornok az élen, és egy egyház, amelynek a befolyása messze túlterjed a párton”.

Egy német szociáldemokratának, s ez nemcsak Lengyelország vonatkozásában érvényes, gyakran nehéz volt megfelelően viselkednie a kormányzókkal, s egyúttal elkerülnie azt a félreértést, mintha a demokratikus ellenzék küzdelmeit politikai folklórnak tartaná. Igaz, Andrej Szaharovot csak 1988 tavaszán volt szabad fölkeresnem moszkvai lakásán, de számos megjegyzéssel hozzájárulhattam, hogy a száműzetésből visszatérjen – s ez más esetekben is így volt. 1985-ben nem tudtam összekötni „hivatalos” varsói látogatásomat egy gdanski kitérővel, ahová Lech Walesa hívott, sok munkatársával azonban részletesen tanácskoztam. Jaruzelskivel hosszasan beszélgettem annak a Bromislaw Geremek nevű professzornak az utazási lehetőségeiről, akit aztán 1989-ben a Szolidaritás frakcióvezetőjévé jelöltek a szejmben. A tábornok nem sokkal elutazásom előtt még eljött a vendégházba, hogy megismertessen biztonsági apparátusának zavaros kifogásaival. Évekkel korábban Edward Gierek főtítkárral folytattam hosszú megbeszéléseket, amikor közbenjártam Adam Michnik érdekében, akit nyugtalan-szabadelvű szelleme folyton (szabadságelvonással is járó) konfliktusokba kergetett a felsőbb hatóságokkal. Vajon mit gondolhatott a jó öreg Gierek, amikor Michnik először is a varsói ellenzéki napilap főszerkesztője lett, másodszor pedig még Moszkvába is meghívták, hogy ott terjessze dacos téziseit?

A kicsinyesség és okvetetlenkedés terén a cseh apparatcsikok tartották a szomorú rekordot. Bár sokáig nem is találkoztam vele, jó ismerősem közé tartozott Jirí Hajek, a Dubcek-korszak külügyminisztere, azoknak a baloldali szociáldemokratáknak egyike, akik a háború után csatlakoztak a kommunista párthoz. Ő jobban ismert engem, mint én őt, mert a fuhlbütteli koncentrációs táborban együtt ült egyik közeli norvég barátommal, Olav Brunvand újságíróval, későbbi államtitkárral. Hajek a „Charta '77” kezdeményezői közé tartozott, s ezért megbüntették, többek között azzal is, hogy fiától megtagadták tanulmányai folytatását. Husák kezét adott nekem arra, hogy rendbe hozza a dolgot. De az állambiztonság még egyszer meg akarta mutatni, hogy nagyobb szava van, mint az államelnöknek. Végül némi utánjárással az ifjú Hajek mégiscsak kiutazhatott Oslóba, és ott tanulhatott. Az apját akkor láttam életemben először, amikor 1989 júniusában Stockholmban jártam, s ő onnan ment vissza Prágába. Még annak az évnek az elején nem engedték, hogy részt vegyen azon a bonni vacsorán, melyet Weizsacker szövetségi elnök adott 75. születésnapom alkalmából.

Az Európa másik felén működő régi és új (megújónnan keletkező) pártok esetében nagy figyelem kell a velük való viszony kialakításához. Az előremutató kérdések megválaszolása okosságot és bátorságot követel. Ám a múlt világos feldolgozása nélkül mintha semmi nem történt volna; ez szól az NSZEP-nek is, sőt éppen neki. Egyébként ki tudhatná, hogyan alakulnak a dolgok az ezredfordulótól az úgynevezett Kelet-Európában? Milyen szorosan kötődnek továbbra is az országok vagy egyes országok a Szovjetunióhoz? Mennyire fejlődőképesekek rövidebb távon a Közösség Európájához fűződő kapcsolatok? Nincsenek erre válaszaim, de az világosnak tűnik, hogy semmi sem lesz már úgy, ahogy Sztálin árnyékában volt.

Fordította: Glavina Zsuzsa

(Erinnerungen, Verlag Ullstein GmbH Berlin, Propyläen Verlag Frankfurt am Main, Ferenczy Verlag Ag Zürich, 1989.)

Szász János

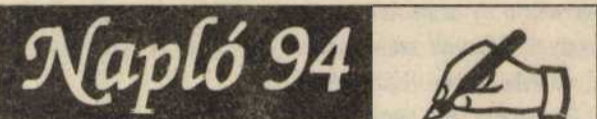
Egy év, húsz év, száz év...

Ha, gondoltam álomban, én egy nagyon gazdag ember lennék, olyan gazdag, mint senki más a földkerekségen, karácsonyra mindenkinek egy könyvet ajándékoznék, egy szépirodalmi remekművet. Nem ugyanazt, persze, de sokaknak, más-más nyelven mégis ugyanazt, mert hát nincs ötmillió remekmű. De nem is nagy baj, ha néhány millió kínai ugyanazt olvassa, mint millió afrikai, mondjuk, ezer remekműből az egyiket tenném le a karácsonyfa alá. Vagy helyeznék a párna alá, ott ahol nem ünneplik a karácsonyt. De azután eszembe jutott álomban, hogy Helsinkiben annak idején elhatározták egy minden nyelvre lefordítandó világkönyvtár szerkesztését, tétő alá hozását, de az egészről nem lett semmi. De nemcsak erre gondoltam, hanem szomorúan vettem számba, annyi pénzem nem is lehetne, hogy minden remekművet lefordítsak, no és az idő, az idő. De vajon miért könyvet, amikor a kisgyerekek nem tudnak még olvasni, és százmilliószám nem tudnak felnőttek sem. Jó, a gyerekek elveszik a könyvet, s majd egyszer elolvassák, de az frásztudatlan felnőttek: velük mit kezdjek? Nagyon elszomorodtam álomban, amikor rájöttem, tervem óhatatlanul füstbe megy. És amikor felébredtem, ismét tudomásul kellett vennem, hogy javíthatatlanul naiv és gyógyíthatatlan álmodozó vagyok.

Mert továbbra is hiszek az igaz könyv hatóságára erejében.

SOK MINDEN történt az elmúlt esztendőben, jó is, az emberiség tüvére szolgáló, bár kevesebb, mint rossz, s a rosszak közül is a legnagyobb az, hogy folytatódott a bosznia-hercegovinai háború, ami gyakorlatilag az egész volt Jugoszlávia háborúját jelenti. Már nem is tudom, mióta folyik ez a háború, két vagy három, vagy húsz, vagy harminc éve?! Annyira betölti mindennapi létemet, érzésvilágomat, érzékenységet, képzetársításaimat, és annyira elfojt mindent, hogy fel szeretnék ébredni, mint rossz, mint rémálomból. Úgy kezdődött, hogy felmondták a föderációt. De ennek örve alatt a szerb vezető erők gyakorlatilag minden szerb lakta területet meg akartak szerezni. Ennek más útja-módja nem volt, mint a háború. Ha a kezdemény a szerb erők kezében volt, miért nem úgy oldották meg a különböző tagköztársaságok önrendelkezésének kérdését, mint Havelék Szlovákiát? Bármily naiv is a kérdés, a tény, hogy a szétválasztásnak nem kellett volna tűz-víz háborús megoldásba torkolnia. Ha a szerb vezetők egyfajta konföderációt, laza, de együttműködő államközösséget akart volna, Európa segítségével az is megoldható lett volna. De Nyugat-Európa és Amerika nem érzékelték az első pillanattól a nagy veszélyt. Egyébiránt úgy indították, hogy összehívja a volt tagköztársaságok nemzetközi konferenciáját és kidolgozzák azt a keretet, mely egyenlő a biztonsággal és a békével. Persze, könnyű ezt utólag mondani, annál nehezebb lett volna – de érdemes, mert létkérdés – tétő alá hozni. Minden múlt perccel nőtt minden szegeletben a nacionalizmus, ahol gyorsan helyre állt a béke, az Szlovénia volt, hiszen jelentéktelen a szerb kisebbsége, valamint Macedónia, ahol egészen mások az etnikai problémák. (Itt is van veszélyes surlódás, méghozzá külhonból, Görögországból jövő.) Mindenesetre, akkor már kész helyzet állt elő, amikor Németország elismerte Horvátországot, talán sietős lépés volt, tény azonban, hogy példáját sok ország követte és nemcsak Horvátországot elismerendő. Elképzelhető, hogy remélték, az új status quo megszilárdítása békéhez vezet. Az elképzelés naivnak és semmire sem vezetőnek bizonyult. Mert közben valójában szabad kezűt kaptak a szerb erők, a sok néven szereplő szerb hadsereg véres harcok árán elfoglalt minden szerb kisebbség által lakott területet, és gyakorlatilag új-Jugoszláviához csatolta őket. Jött az embargó. De milyen embargó az, melynek körülményei között a motorizált szerb hadsereg korlátlanul rendelkezik üzemanyaggal? Az egész embargó olyan, mint a „malom” nevű gyermekjátékban a „csiki-csuki” helyzet. Egy mozdulat, és nyitva az út, egy másik húzás, és megint zárva. Hát persze, hogy nem a Nyugat szállított kőolajat a szerb hadseregnek, de hagyta, hogy az áru mégis célhoz érjen. Akár rossz szervezés okán is. Mindenképpen megengedhetetlen helyzet! De a játék folyik tovább. Nincs, úgy tetszik, mód megállítani. Talán mindenről lekéstünk, és meg kell várnunk, amíg a bosnyák mozlimok elvéreznek, fel kell darabolni azt a kis országot, két fővárost kell építeni Szarajevóból (berlini fal?) stb. stb. Ezekben a satöbbikben benne van az is, hogy messze rendezetlen a szerb-horvát helyzet, és ki tudja, mikor kerülnek ismét elő a fegyverek, ahogy az kézen-közön most is történik. Számíthatunk-e egy permanens háborúra, egy újabb százévesre? Elgondolni is rettenetes. O Tény, hogy a felek mindegyikének a csúcsoktól a katonáig s a lakosság számottevő részéig, a vezető elv, a cselekvések mozgató rugója a nacionalizmus, a sovinizmus, a mások, egykori képletes vagy valóságos szomszédok gyűlölete. Úgy tűnik, a gyűlölet eskalációja, felpörgése megállíthatatlan. (Bár mindez talán, inkább a férfiakra vonatkozik, a nők, s kiváltképp a menekült földönfutók, a hajléktalanok, akik elvesztették férjüket, fiaikat, kétségkívül a béke hívei, de ami sok esetben nem jelent egyet a nacionalizmustól való elhatárolással, sőt az elszennvedett bajok sokszor a gyűlöletet táplálják. Kétséges kérdés, de kérdés, akadnak-e még a barátság, együttműködésnek hívei? És a szerb ellenzék – Vuk Draskovics – bizonyítja, milyen bonyolult erre a kérdésre válaszolni. Az ő pártja a béke híve, egyébként viszont maga is nacionalista és Nagy-Szerbia híve, más módszerekkel elérendő. Annyi bizonyos, hogy az élelmiszerre és közszükségleti cikkekre is vonatkozó embargó új-Jugoszláviában kiváltotta – most már mindenek tetejében – az össznyugatellenes gyűlöletet is, egyfajta paranoiát, miszerint a szerbeket mindenki alaptalanul üldözi, és előkerülnek a régi klisék, a „fasiszta” Németország, a „világszandár” Amerika stb. Valóságos lelkibeteg reagálásokkal találkozunk, amelyek az elszennvedett miatt, általában, az egész helyzetet véve alapul, jórészt érthetőek. A szenvedés nemcsak heroizmussal egyenlő, de süllyedéssel, és lelki és erkölcsi leromlással is. ●●● MOST DERÜL KI, hogy – Auschwitzot és Hirosimát most egy pillanatra nem számítva – a két világháború nagyjából (mert a civil városok bombázását is le kell számítani) klasszikus háborúnak számított, hadseregek küzdöttek hadseregek ellen. Az exjugó háborúban katonák harcolnak civilek ellen. A legbeszédesebb példa: Szarajevó. De volt Vukovár is, voltak és még vannak bosnyák kisvárosok, községek, falvak, amelyeket szerb „szabadcsapatok” kizárólag és közvetlen politikai okokból ostromolnak, bombáznak, kiéheztetnek. Csakis azért, hogy a tárgyalóasztaloknál a szerb erők kicsikarhassák azt a békeegyezményt, amely megvesse Nagy-Szerbia alapjait, Bosznia-Hercegovina feldarabolását. Hadműveletek helyett mészárlás folyik, tömegsírok terhelik minden fél lelkiismeretét, ha itt még egyáltalán lelkiismeretről lehet beszélni. Elvadult, elgazult gyilkosok ölik egymást. A tetejében még a humanitárius segílyt szállító autokaravánokat is megtámadják, a szerb erők sokszor megakadályozták a szarajevói reptőlter használatát. Maffióta jellegű akciók vannak (voltak, de újból felbukkanhatnak) szinte napirenden. Vannak hozzátéve számok a halottakról, sebesültekről, menekültekről, árvákról, a

háború sokféle és különféle áldozatairól, de nem tudni, mi pusztult a lelkekben, idegrendszerekben, tudatvilágokban. A térség számomra T.S. Eliot költeményének címét idézi: A pusztaság országa. ●●● ENZENSBERGER mintegy esztendővel ezelőtt a harmadik világháborúról beszélt, mely polgárháborúk formájában zajlik. De amikor ismertem Alain Finkelkraut eszmefuttatását, felismertem, hogy H.M.E. elmélete nem vonatkozik ex-Jugoszláviára, ott ugyanis – mint bizonyítani igyekeztem a magam érveivel is – nem polgárháború zajlik, hanem katonák háborúja nem katonák ellen. Ez szabja meg a harcok rendkívüli vadságát, kegyetlenségét, a vérengzést, a fejadászatot, a vaktában vagy célirányosan végrehajtott ostromokat. ●●● EL KELL ismernünk, hogy a térség borzalmait a múlt idővel elfásulttá tette a közvélemény jó részét. Lélektani tény, hogy a jelenségek elhúzóda az időben, az ismétlődés rezignációt sarjast. A szolidaritás szempontjából ez a legnagyobb veszély. Márpedig Ex-Jugoszlávia áldozatait és – sajnos eljövendő – áldozatait megmentendő, a további katasztrófát megállítható mindenekelőtt szolidaritásra van szükség. ●●● MINDENKI tehet valamicskét. De a helyzetet rendezni csakis a nyugatiak tudnak. Az ENSZ már csődöt mondott, a tűzszünetek nem érnek semmit, a béke pedig távolabb, mint valaha. A szerb erők (Milosevicék újra megválasztották) majd koncedálnak egyet s mást, apróságokat, egyes terveikről lemondanak, de Nagy-Szerbia marad, és ebbe majd mindenkinek bele kell nyugodnia, punktum. (Így győzhet az etnikai tisztogatás, amely a szerb erők célja volt.) Csak hogy nem fognak belenyugodni a károsult felek, és kialakul majd egy örületes helyzet: a fegyveres béke, megfűszerezve ENSZ-csapatokkal, a szintén katonai vöröskeresztesekkel, kéksisakkal a fejükön. A többi, ha megérjük, meglátjuk. ●●● NÉGY ÉVE, negyven éve vagy hetven éve, s az utóbbi évmennyiség valós. De ha csak az utóbbi négy évet számítom, négy év gyötrelmét, persze bent a tudat rétegein és síkjain, akkor nem értem. Értem, ha nem is értem egyet azzal, hogy Nagy-Románia nem alkalmazta a gyulafehérvári nyilatkozatot a nemzetiiségi kérdésben, mert el volt foglalva önmagával, mert a magyarokat ellenségnek tartotta, és önmaga eszmeköréből a kisebbségeket általában kirekesztette, később már erős jobboldali nyomásra. Akkor sem voltak hatékony nemzetközi fórumok, amelyek a kisebbségeket megvédjék. Pedig a mai – korántsem román-magyar értetlenségekhez viszonyítható – nagy konfliktus-magvak kezdtek kicsirázni, még a föld alatt, még a moha alatt, még

csak egy-egy szóösszefüggésben, egy-egy szóösszetételben. Értem viszont, hogy a Nemzetek Szövetségének nem volt módja beleszólni, mi történik a horvátokkal, albánokkal, mozlimokkal Jugoszláviában, vagy mint rombol és roncsol a nagy orosz sovinizmus a Szovjetunióban. Voltak dolgok, amelyekről nem is tudott a világ közvéleménye, másokról tudhatott, de nem figyelt oda. A képlet az volt, ami Romániát illeti, hogy e tekintetben minden rendben megy. Nem értem, miért nem érti meg a mai kormányzat, amely mégiscsak a szabadság (majdnem nagybetűvel írtam) kivívásából született, hogy azt állítani, tények alapján, hogy nem ment minden rendben, egyenesen bűn. Négy éve, negyven éve magyarázzuk, de a fülek süketek. A válasz ma az, hogy igenis vájt fülek voltak, és minden panaszszót meghallottak. De orvosolták-e? Jött és elmúlt a háború, és bizonyos lazítások után ismét kezdődött előlrol minden. Nem értem, miért nem lehet elismerni, hogy a diktatúrák idején a kisebbségeket, a magyarságot kétszeresen elnyomták. De hiszen ha nem tudunk etnikai mivoltunkban sem szabadon megnyilatkozni, a megvont, illetve formalizált általános állampolgári jogok megvonásával együtt... De hiszen kettőig mindenki tud számolni. Nem tudom megérteni, hogy miért szeparatizmus önálló, anyanyelvű iskolákat működtetni, alapítani, fejleszteni, minthogy ez az anyanyelv alkotmányilag szavatolt szabadságából következik. Nincs külön zárványban az, aki együtt lélegzik a többséggel, egyszerűen a többiekkel, miközben sajátosságait ápolja. (Volt vita köreinkben még e négy esztendő előtt, van-e a sajátosság méltósága vagy nincs. Valóban: milyen méltósága lehet annak, amit elnyomnak? Van erre válasz: a küzdelem, bármily mérvű, a sajátosság elnyomása ellen.) Am a kormányzat, nem szólva a politikai osztály többségéről, szintén szeparatizmussal vádolja a magyarságot, és ez vádként még a legenyhébbek közé tartozik. Egyszerűen nem értem a másság elleni ily vehemens viselkedést. Ezért mondanak ránk tücskök-békát, tesznek meg bűnbaknak, találják ki a befektető rémmeséket. Elképesztő egy huszadik századvegi politikai életben – mondanám, ha nem tudnám, hogy a sovén-nacionalizmus mindenütt virágzik Kelet-Európában, sőt kisebb mértékben másutt is. De az általános ideológiai zűrzavar, minthogy a régi szövegek eltűntek az új törvényeszerűen betöltődik, s leginkább nacionalizmussal – nem mentség, csak magyarázat. Nem értem ugyanis, hogy erkölcsileg hogyan vállalható normális, európai fogantatású igények csattanós visszaverése. Az elméletet nem értem, miszerint Romániában a nemzeti kérdés az a többszörös múltban is rendben volt, most sincs másként. Így tehát, amit az erdélyi-romániai magyarok akarnak, az „bantusztanizmus és szegregáció”, nem szólva, persze, a „szeparatizmusról”. A fentiek államelnökönk elméletfutamai. Egyszerűen nem értem, hogyan félhetnek tőlünk, és sajátosságaink művelését miért hiszik nacionalizmusnak? Nem értem, hogy egyéni vagy területi autonómiát, amely nem elzárkózás, hanem nyitás, a sajátos szerves beoltása az egészbe, miért tartják föderalizációnak s ekként a legnagyobb veszélynek, amely az államot fenyegeti. (E mondatok végéről hiányzik a kérdőjel, de nem kérdezek, hanem állítok.) Nevetségesnek tartom, hogy veszélyesnek tartják azt, ami ártatlan, magától értetődő, nevetségesnek és – tragikummal érintkező – drámainak. O De mi lehet mindennek az oka? A politikai osztály többsége alighanem azt tanulta, hogy a román politikai nemzet, mint ahogy sokan vallják, hogy az állampolgárság egyenlő a nemzetiséggel, és mindentől elválasztandó az anyanyelv, amihez – ha korlátozottan is, mert nem mindenütt a közelében – minden egyének használati joga van. Ez a kettéválasztás torzítja el a gondolkodást, félreahyva most a szélsőjobboldalt, amely gyűlöl, híven xenofóbiájához. Az eltorzult gondolkodás szülte – magában az alkotmányban – a „nemzeti kisebbségekhez tartozó egyének” összetett fogalmát. Mindemellett tagadják a kollektív jogokat (arra hivatkozva, hogy ez Európa- és világszerte tisztázatlan), mégis célszerűen, mert a kollektív jog mintegy magába foglalja az önszerveződés jogát is. De az alkotmányos szövetségből kiindulva, melyet mindenkor idéznek, hogyan nincs kisebbségi kollektivitás, ha az egyén ahhoz tartozik? Egy nem létező kollektivitáshoz? ●●● A JOGOK oszthatatlanok, ami a többségnek kijár, az a józan eszmélet, a ráció latbavetésével, elvben a kisebbségnek is jár, bár vannak nyilvánvalóan keresztülvihetetlen gyakorlati dolgok. A december 22.-én este is elhangzott tíz pontban, mint annyi évtizeddel ezelőtt Gyulafehérvárott, szintén a románsággal való teljes egyenjogúságot hirdették meg, de az alkotmány már úgy fogalmaz, hogy azt ugyancsak többféleképpen lehet értelmezni. Tény, hogy nem előnyünkre, hanem hátrányunkra értelmezik a gyakorlatban az iskolaügyről, a nyelvi demokráciáról és az önszerveződésről. Nem értem, miért lenne minden ellépés (előrelépés!) a mai helyzetből nemzeti veszedelem a román népre? Hiszen bajt csak az teremthet, értendő ezalatt a feszültség, ha szűkítik a jogokat. És a román nép, államiság nemzeti érdeke, hogy a magyar kisebbség elégedett legyen és otthon érezze magát... A legfájdalmasabb, hogy mindezek a ténygazságok, az igazság jegyében állandóan említett tények, sajnos, négy év alatt elkoptak, a hatalom nem hallja, vagy tán nem is akarja. És szemünkben is kezdik veszteni csillogásukat. De mégsem a szavakkal van a baj, hanem a gyakorlattal. A reális, hatékony jogegyenlőség a közhelyeket újból befűjja aranyporral. Mert azért szavak nélkül nem értjük egymást. Ez az frásztudó igricek vigasza, akik megtanulták, hogy a gyakorlattól szökken szárbá az ige is. O Egyébként boldog új évet mindannyiunknak.

Főszerkesztő Gálfalvi Zsolt
Főszerkesztő-helyettes Ágoston Hugó
Olvasószerkesztő Kacsir Mária
Grafikai szerkesztő Gyarmath Annamária

A HÉT □ TÁRSADALOM □ MŰVELŐDÉS □ TUDOMÁNY □ KÖRNYEZETVÉDELEM □
Szerkesztőség és kiadóhivatal: București 33 – Bukarest 33, Piața Presei Libere 1. – Szabad Sajtó Tér 1.
Telefonszámaink: 618 49 39, 618 03 65. Postai irányítószám: 79776. Postafiókszám: 33–39. Külföldi előfizetések: ORION SRL, București, Sect. 6, Splaiul Independenței Nr. 202A. Telefon: 617 34 07. Kiadóhivatal: Sajtó-, Reklám-, Nyomtatványügyi Igazgatóság.
Igazgató: Georgeta Romanescu
Számítógépes tördelés Adriana Șulea

Nyomda:
Progresul Românesc